

TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

2003-3

Gregoriaans in Engeland

TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

Jaargang 28, nummer 3, september 2003

Verschijnt driemaandelijks

Het TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS is een uitgave van de Stichting Amici Cantus Gregoriani en richt zich op allen, die zich verbonden weten met het gregoriaans.

Kopij voor het volgende nummer dient **15 oktober** op het redactie-adres binnen te zijn.
Inlichtingen, ook voor advertenties, bij de administratie.

Redactie: Marie-Louise Egbers, Arnoud Heerings, Jolanda Kwast, Marcel Zijlstra
Redactie-adres: Catharinastraat 8 14811 XG Breda tel. (076) 522 14 58
Administratie: Torenhoeckstraat 14 5056 AN Berkel-Enschot tel. (013) 533 10 94
e-mail administratie: amici-cantus-gregoriani@wxs.nl
Abonnementen: Individueel abonnement per kalenderjaar € 20,=
België € 22,50, overige landen € 23,=
Koorabonnement (3 exemplaren voor de prijs van 2) € 40,=
Losse nummers - ook van oude jaargangen - € 4,50, België € 5,30
Themanummers € 7,30, voor België € 8,30

Postrekening nr. 39586 - Bankrekening 42.06.65.323,
alle rekeningen t.n.v. Stichting Cantus Gregoriani te Posterholt.

Het abonnementsjaar is gelijk aan het kalenderjaar. Abonnementen kunnen op elk moment ingaan en lopen automatisch door, tenzij uiterlijk dertig dagen voor het einde van het kalenderjaar schriftelijk wordt opgezegd bij de administratie (zie boven).

Adreswijzigingen gelieve u drie weken van te voren te melden eveneens bij de administratie, met opgave van oud en nieuw adres.

Bestuur van de Stichting A.C.G.:

I. van Leijen, <i>voorzitter</i>	Mondriaanlaan 6	6708 NG	Wageningen
M. Lambriex, <i>secretaris</i>	Torenhoeckstraat 14	5056 AN	Berkel-Enschot
R.A.M. Karsten, <i>penningmeester</i>	Raadhuisstraat 4	6061 EA	Posterholt
J. Kwast	Rijzenburgselaan 7	3972 EG	Driebergen
B. Lamers	Leuvenlaan 9	5628 WE	Eindhoven

Adviseur van de Stichting A.C.G.:

A. Peters O.F.M.	Mauritsstraat 104	3583 HW	Utrecht
------------------	-------------------	---------	---------

Opmaak: Karel van den Hurk, Geldrop - *Druk:* drukkerij Van Stiphout, Helmond
ISSN: 1380-9776

Bij de voorplaat: St.-Gregorius en zijn schrijver, ca. 984
Registrum Gregorii, Trier, Stadtbibliothek

AN de overzijde van de Noordzee liggen de landen Engeland, Wales en Schotland, die samen met een gedeelte van een nog westelijker gelegen Ierland het 'Verenigd Koninkrijk', ofwel 'Groot-Britannië' vormen. Merkwaardigerwijs noemen vele mensen deze groep landen 'Engeland'. Dit is vergelijkbaar met de velen die Nederland met de naam van een van zijn provincies als 'Holland' aanduiden. Daar Engeland voor iedereen een duidelijk begrip is, hebben we dit themanummer met de onjuiste benaming 'Gregoriaans in Engeland' de wereld ingezonden.

Dit 'Engeland' speelde een grote rol in de kerstening van het Europese vasteland. Missionarissen als Willibrord, Bonifatius en Adalbert waren afkomstig uit deze contreien. Ook de verspreiding van de liturgie en het bijbehorende gezang heeft allereerst plaatsgevonden op deze eilanden, waarbij de nog oudere, Keltische traditie goeddeels werd verdrongen. Het lijkt dan ook in het geheel niet onaannemelijk dat de verspreiding over het continent van de Romeinse liturgie en haar gezangen in de achtste eeuw is geïnspireerd op de wijze waarop dit al veel eerder in Engeland was geschied.

Door zijn geïsoleerde ligging als eiland kon zich in Engeland een eigen liturgie ontwikkelen, waarop in dit Tijdschrift wordt ingegaan. Niet ingegaan wordt op de wijze waarop na de reformatie in kathedrale kerken de gewoonte van het koorgebed gehandhaafd bleef, op een onnavolgbare, unieke en vooral prachtige wijze. Wie aan zo'n Evensong of Matins wel eens heeft deelgenomen weet ook dat de gregoriaanse melodieën in de vorm van psalmtonen en hymnes, naast schitterende nieuwere composities nog altijd een belangrijke rol spelen. Engeland is dan ook het land waar de liturgie van Rome het eerste lijkt te zijn gearriveerd en waar de 'splendor' van die aloude gebruiken op nergens nagevolgde wijze in de volkstaalliturgie is voortgezet.

In het colofon links van deze pagina kunt u lezen dat dit het septembernummer van het Tijdschrift is. Voortaan zal het Tijdschrift in maart, juni, september en december verschijnen, dus steeds een maand later - en dan hopelijk niet meer te laat. De inzendingsdata voor de kopij zijn uiteraard aan deze nieuwe versijningscyclus aangepast. ■

THE SARUM RITE (I) DE ROMEINSE RITE IN HET OUDE ENGELAND: DE 'SARUM USE'

Henk Rijkers

EEN wonderlijke uitvaartmis in 1984 in Portsmouth Cathedral: honderden stoffelijke overschotten waren al twee jaar geleden geborgen en moesten al die tijd wachten op een nette begrafenis. Tenslotte had men een oplossing gevonden. De requiemmis werd eendrachtig opgedragen door anglicaanse en katholieke priesters. De meerstemmige zang was van John Tavener, Christopher Tye en Thomas Tallis. Maar het opvallendste was de liturgie, die noch anglicaans, noch zuiver Tridentijns, noch volgens Vaticanum II was. Wat was er aan de hand?

Van de bodem van de Solent, de zee-engte tussen Engeland en het eiland Whight, had men het Engelse oorlogsschip Mary Rose gelicht dat daar in 1545 was gezonken. Dat was kort nadat koning Hendrik VIII de nationale Kerk losscheurde van Rome en onder zijn eigen gezag plaatste, maar nog vóór de nieuwe anglicaanse Kerk eigen begrafenisriten had kunnen ontwikkelen. Daarom had men besloten de stoffelijke resten ter aarde te bestellen volgens de ritens van het oude katholieke Engeland, zoals die van toepassing waren op het moment dat de bemanning van de Mary Rose de dood vond.

Veranderingen in de traditionele visie

Wat weten we eigenlijk nog van het katholieke Engeland, dat zoveel betekend heeft voor het middeleeuwse Europa? Zijn rijke liturgie was vermaard. Met name de pracht en praal van Engelse misgewaden, het 'Opus Anglicanum', vond in de late middeleeuwen overal aftrek. Eamon Duffy, de katholieke historicus, heeft laten zien dat het (in de Britse geschiedschrijving) traditionele beeld van een overleefde religieuze cultuur totaal onhoudbaar is. Veel geprezen is zijn monumentale 'The Stripping of the Altars', dat de 'onttaking van de altaren' ten tijde van Hendrik VIII beschrijft, en waarin details van de oude liturgie menigmaal ter sprake komen. Het boek eindigt met het Dickens-achtige type van de pastoor van Morebath, Sir Christopher Trichay. Wij zouden nooit van hem gehoord hebben, als hij niet zo toegewijd en eigenzinnig de boeken van zijn parochie had bijgehouden. Hoewel hij eigenlijk vooral op de inkomsten en uitgaven moest letten, voegt hij er zoveel ongevroagde en vaak nogal humeurige informatie aan toe, dat een gedetailleerd beeld oprijst van een laat-middeleeuwse plattelandsparochie kort voor de vernietigende storm van de reformatie. Dat beeld heeft Duffy tien jaar later uitgewerkt in het vorig jaar bekroonde 'The Voices of Morebath'. Jammer genoeg bevat dit niet veel informatie over de oude liturgie die de pastoor vierde, voordat hij gedwongen werd over te schakelen op het 'Book of Common Prayer'. Maar een paar eigenaardigheden duiken zo nu en dan op.

Zo kende men in het zuiden van Engeland de devotie voor St. Sunday, een afbeelding van het gewonde lichaam van Christus, omringd en aangevallen door alledaagse werktuigen, ploegen, schoppen, dorsvlegels en dergelijke: waarschijnlijk een devotie

die het werken op zondag moest tegengaan. Wie op die dag de ploeg in de grond zette, deed dat eigenlijk in het lichaam van Christus. Een devotie die wel eerder bij landarbeiders dan - eigenaren zal zijn aangeslagen.

Een andere eigenaardigheid was de aanwezigheid in Sir Christopher's kerk van een Paasgraf. Dat kenden we op het vasteland natuurlijk ook (in de Dom van Utrecht bijvoorbeeld) maar in Engeland rustte daarin niet alleen een beeld van de dode Christus, maar - van Goede Vrijdag tot Paasmorgen - ook een onbedekt crucifix en een geconsacreerde hostie. Men stelde zich de feestelijkheid van de processie voor waarmee op Paasmorgen het graf werd ontzegeld en het H. Sacrament in triomf teruggebracht naar het hoofdaltaar. In Engelse kerken werd dat overigens niet bewaard in een tabernakel, maar meestal in een pyxis, een omhuld 'doosje', dat de vorm had van een duif en zwevend boven het altaar was opgehangen.

Maar op welke manier droeg pastoor Trichay dagelijks de mis op? Daarover schrijft hij niets. Hij vond dat waarschijnlijk te vanzelfsprekend.

The Sarum Use

Begrijpelijk, want zo doen we het zelf ook. Wanneer we over 'de' liturgie van de Kerk spreken, zijn we onbewust geneigd uit te gaan van een situatie die pas enkele eeuwen geldt: namelijk een Kerk die een strikt eenvormige liturgie voorschrijft en daar toezicht op houdt. Voor het concilie van Trente kende Europa wel een basale liturgische eenheid, maar toch waren er in de eeuwen sinds Karel de Grote van plaats tot plaats verschillende 'lezingen' van de Romeinse rite ontstaan. Een natuurlijk proces, net als het ontstaan van dialectverschillen. En, net als met dialecten, hoe geïsoleerder een streek, des te ongestoorder deze zijn liturgische eigenheid kan ontwikkelen. Geen wonder dus dat de liturgie op de Britse eilanden bijzondere trekken kreeg. Het zuiden van Engeland was daarin dominant, in het bijzonder de schitterende kathedrale liturgie van Salisbury (ook 'Sarum' genoemd als afkorting van Sarisburium, de Latijnse naam van de stad). Op den duur werd deze algemeen als de meest representatieve gewaardeerd. 'Sarum' was dus geen zelfstandige rite, maar een 'Use', een bundel van lokaal gebonden gebruiken, een 'dialectgroep' binnen de Romeinse rite, waarin die van de kathedraal van Salisbury de toon aangaf. Deze variant sloeg hier en daar ook op het vasteland aan, tot in Portugal (Braga) toe.

Oorsprong

Waar komt deze bijzondere liturgische variant vandaan? Net zoals taal, cultuur en geschiedenis van Engeland met een schok veranderden door de invasie in 1066 door Willem de Veroveraar, zo onderging ook de liturgie van Salisbury in die tijd sterke impulsen. Traditioneel gold Sint Osmund (1077-1099) als de bisschop die de 'nieuwe' liturgie vastlegde. Tegenwoordig denkt men dat de Sarum Use vooral ontwikkeld is door Richard Le Poore (bisschop van Salisbury 1198-1215). Overigens dankt 'Sarum' haar eigenheid niet alleen aan het assimileren van inheemse 'vernieuwingen', maar minstens evenveel aan het geheel of gedeeltelijk negeren van Romeinse hervormingen, zoals die van paus Gregorius VII: 'Sarum' is in essentie de Romeinse rite van de elfde eeuw. Daardoor lijkt de oude Engelse liturgie op die van de Domi-

nicanen, de Geschoeide Carmelieten en andere middeleeuwse orden die een eigen liturgie aanhielden. Het 'conservatisme' van de Sarum Use en haar representativiteit als pre-Tridentijnse katholieke liturgie is tegenwoordig voor sommigen zelfs aanleiding haar - op internet! - uit te roepen tot de zuiverste uitdrukking van westerse liturgie. Men bezoekt de website van het orthodoxe Hilarion klooster in Austin, Texas, waar men anno 2003 zelfs een Sarum missaal kan bestellen.

Voor een indruk van de Sarum Use kan de cd behulpzaam zijn. Zo namen de Tallis Scholars een cd op met 'Sarum Chant'. Verwacht er niet teveel van, het is hoofdzakelijk de stijfjes gezongen Gregoriaanse nachtmis (*Dominus dixit ad me*) van Kerstmis met wat tropen, terwijl ook de toelichting van Ivan Moody geen wereldschokkende inzichten brengt. Wel interessant is de eerste lezing, de *Laudes Deo*. De lezing van Jesaja is namelijk zwaar getropeerd. Tekst en tropen worden door twee zangers afwisselend gezongen, waardoor een aardig effect ontstaat: alsof de oudtestamentische profeet permanent door een nieuwtestamentische betweter moet worden aangevuld en bijgestuurd.

Als geheel veel beter is de goed gedocumenteerde en integrale liturgische uitvoering (ruim 80 minuten) van de mis 'Cantate' van Sheppard, door Paul McCreesh op Archiv.

De 'Sarum' misliturgie

Hoewel de Sarum Use tal van eigenaardigheden kende, lijkt de misliturgie in grote lijnen op een gewone Tridentijnse mis. Laten we als afsluiting van dit artikel een gemiddelde versie van de Sarum mis doorlopen en daarbij de aandacht vestigen op de meest in het oog springende eigenaardigheden. De aan het einde genoemde artikelen op internet zijn ons daarbij behulpzaam.

Woorddienst

Wat meteen treft, zijn de 'drie intredes' van de Woorddienst. De eerste intrede is de 'normale' processie aan het begin van de Mis, waarin celebrant en assistenten naar het altaar gaan. De introïtus heet nu alleen 'Officium'. Het werd in het oude Engeland gezongen zoals we sinds Vaticanum II weer heel gewoon zijn gaan vinden: in afwisseling met psalmvers en doxologie. Onderaan de trappen naar het altaar wordt het *confiteor* gezegd en geven celebrant, diaken en subdiaken elkaar een vredeskus. Nadat de celebrant het altaar heeft gekust en bewierookt, zet de diaken het *Kyrie* in. Door de grote variëteit aan tropen is dat in de Sarum Use eigenlijk een tijdrovend propriumgezag. Een mooi moment voor de 'tweede intrede': met een kleine processie worden brood, wijn en water naar het priesterkoor gebracht. Na de *Gloria* bidt de celebrant de collecta. Daar zijn er maar zeven van, wat opvallend genoemd mag worden, gezien de rijkdom aan tekstinlassingen elders. Dan is het tijd voor de *Apostle*, dat wil zeggen het Epistel. Zoals in de Tridentijnse liturgie volgen dan Graduale en Alleluia, of, in de Vasten, (in de Sarum Use na Septuagesima) de Tractus. Een aardige bijzonderheid is dat de tijdelijke afschaffing van de Alleluia werd gesymboliseerd door een van de koorzangers tot 'Alleluia' te benoemen en vervolgens symbolisch de kerk uit te ranselen.

In de Sarum Use volgt dan meestal nog een derde propriumgezing: de sequentie. Op zich niet bijzonder, dat was in heel middeleeuws Europa zo, totdat Trente er een einde aan maakte. Toch is ook dit weer een liturgisch moment waarop de eigenheid van de plaats aan de dag kan treden. Tijdens het epistel of eventueel pas tijdens de daarop volgende gezangen vindt de 'derde intrede' plaats, waarbij het H. Vaatwerk wordt gebracht zoals de kelk en de pateen. De dienst van het Woord en van de Eucharistie zijn dus enigszins in elkaar geschoven.

Eucharistische dienst

Bij de gebeden die de priester bidt tijdens het offertorium en de bewieroking maakt vooral het gebed van de H. Ambrosius indruk: 'Vergeef mij, O Heer, want hoewel het mijn plicht is te bidden, hoewel ik Uw heilige naam op mijn onreine lippen neem, en de verborgen zonden van mijn onreine daden belijd, heb ik ten overstaan van U geen woorden die zonder overtreding zijn. Want Gij kent reeds de wonden van mijn geweten, Gij kent reeds de verborgenheden van mijn gedachten, en Gij alleen kent mijn onreinheden. Heb erbarmen over mij, O Heer, heb erbarmen! Vergeef hem die Uw mysterie moet uitvoeren, en keur uw erbarmen niet onwaardig aan hem, die Gij toestaat voor anderen te bidden, en in wie een enkel getuigenis van goede werken wordt gevonden: dat Gij mij niet verbiedt weer tot uw dienst te komen, rijk minstens in doeltreffendheid. O Redder van de wereld, Die met de Vader en de Heilige Geest leeft en heerst, God in alle eeuwen der eeuwen. Amen'. Vrouwen zal het goed doen te horen dat de Sarum liturgie niet luidt: 'Bidt, broeders, dat mijn offer...', maar 'Bidt, broeders en zusters,...'. De Canon is 'gewoon', de Tridentijnse, zij het met afwijkende details in het begeleidend ceremonieel. Bij de consecratie werd gebogen, niet geknield. Knielen als liturgisch gebaar lijkt in Engeland trouwens toch nauwelijks in zwang geweest te zijn, het is althans in de rubrieken maar zelden te vinden.

Na de instellingswoorden blijft de celebrant enige tijd staan in de vorm van een kruis, met de duimen en wijsvingers tegen elkaar. Elevatie van het sacrament bij de doxologie lijkt niet gebruikelijk geweest te zijn. Na het Pater noster en de Agnus Dei volgde de (tweede) vredeskus en de kus op de 'Pax-Brede' of het 'osculatorium'. Dit liturgische voorwerp was meestal een fraai versierd planketje van hout, ivoor, zilver of goud, dat vervolgens door alle aanwezigen werd gekust. Voor de communie wordt geen 'Heer ik ben niet waardig...' gezegd. Wel zegt de celebrant voor het communiceren het 'Ave in aeternum', een typisch Sarumgebed: 'Eeuwig heil voor mij, allerheiligst Lichaam van Christus, voor alles en boven alles de allerhoogste zoetheid. Moge het Lichaam van onze Heer Jezus Christus voor mij, zondaar, de Weg en het Leven zijn'. Het gebed werd herhaald, mutatis mutandis, bij het drinken van de beker. De postcommunio draagt de prachtige naam van 'Prayer of Bowed Heads'.

Voor de wegzending vindt geen zegen van het volk plaats (tenzij de bisschop celebreert), maar eindigt de mis op antieke wijze doordat de priester het altaar kust en over zichzelf een kruis slaat. Tenslotte zegt de diaken het 'Ite, missa est'. ■

LITERATUUR

Eamon DUFFY, *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England 1400-1580*. Yale U.P. 1992
-, *The Voices of Morebath. Reformation & Rebellion in an English Village*. Yale U.P. 2001.

Specifieke informatie over de Sarum Use op internet:

J. Robert WRIGHT, The Sarum Use (<http://justus.anglican.org/resources/pc/essays/wright/sarum.pdf>)

Catholic Encyclopedia, lemma: Sarum Rite, bereikbaar via www.newadvent.org/cathen/13479a.htm.

Er is ook een lemma over de Use of York.

Een Sarum misliturgie met interessante noten is te vinden op www.odox.net/Liturgy1-Sarum.htm.

Op deze curieuze site kan men zelfs inschrijven op een Sarum missaal.

CD'S:

Sarum Chant. Missa in Gallicantu. Tallis Scholars o.l.v. Peter Phillips. GIMELL CDGIM 017

John Sheppard, Missa Cantate & Verbum caro facto est . Gabrieli Consort o.l.v. Paul McCreech en het Salisbury Cathedral Boy Choristers o.l.v. Richard Seal DGG ARCHIV 457 658-2

THE SARUM RITE (II)

DE LITURGIE VAN HET BISDOM SALISBURY

Arnoud Heerings

IN het voorwoord van de eerste uitgave van *The Book of Common Prayer* (1549) schrijft Thomas Cramner, de aartsbisschop van Canterbury: *'En terwijl er tot nu toe een grote verscheidenheid van bidden en zingen in het koninkrijk [Engeland] bestond - sommigen gebruiken de ritus van Salisbury, sommigen die van Hereford, sommigen die van Bangor, sommigen die van York en sommigen die van Lincoln - zal van nu af aan het hele koninkrijk één ritus hebben'*.

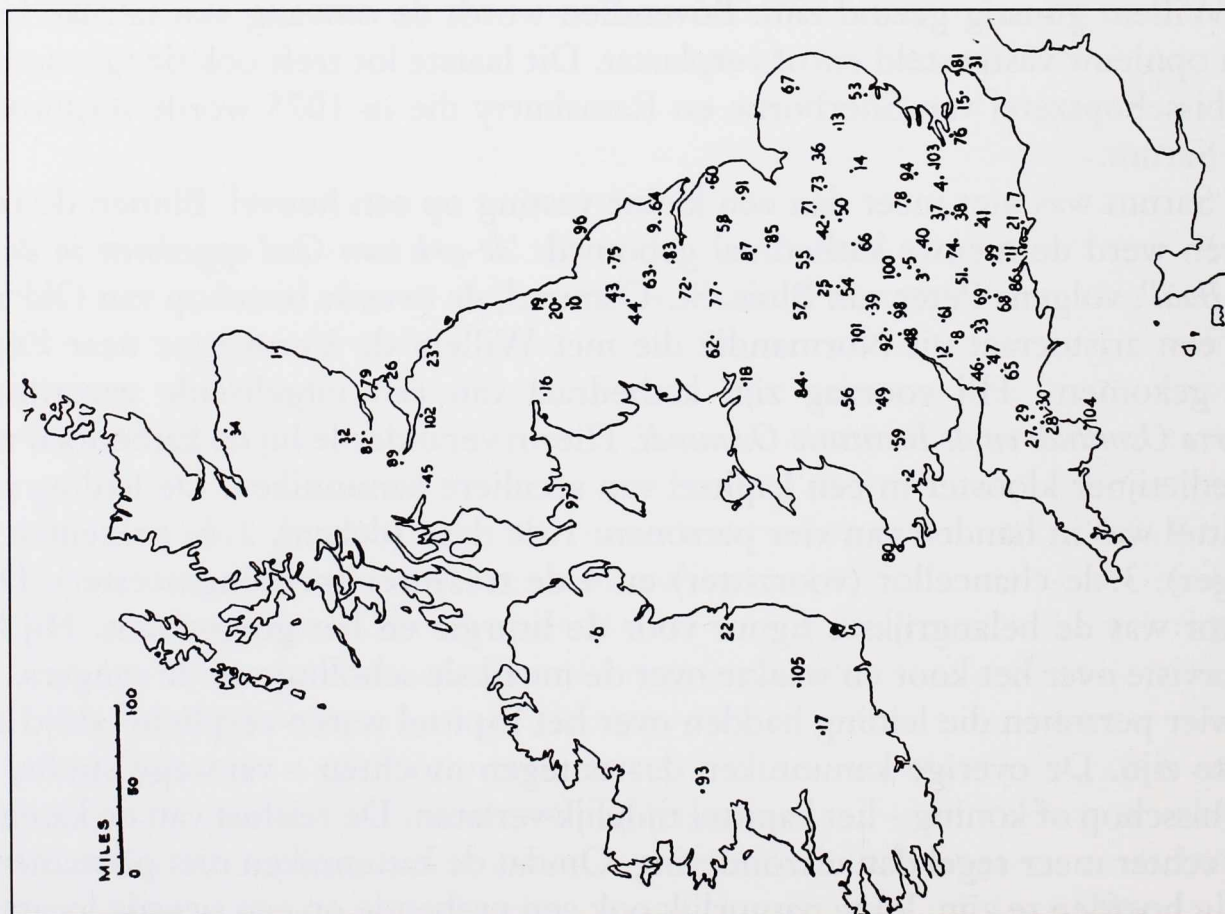
Cramner was de grote liturgiehervormer van de Engelse reformatie. Zijn dienstboek dat in 1549 in heel Engeland verplicht werd gesteld, betekende echter niet het einde van de ritus van Salisbury. Aan zijn Engelse communiedienst onder de titel *Het Avondmaal des Heren en de Heilige Communie gewoonlijk Mis genaamd* lag het missaal van Sarum, de ritus van Salisbury, ten grondslag. Zo leefde deze ritus voort in een protestantse jas.

Old Sarum

De geschiedenis van de Sarum Rite begint formeel in 1078, het jaar waarin het bisdom Salisbury wordt gesticht. Willem de Veroveraar heeft in 1066 een succesvolle greep naar de Engelse kroon gedaan. Om zijn positie te consolideren voert Willem onder andere een drastische reorganisatie door van de kerkelijke structuren in Engeland. Vijandige bisschoppen worden vervangen door Normandische prelaten die Willem gunstig gezind zijn. Bovendien wordt de omvang van talrijke bisdommen opnieuw vastgesteld en/of verplaatst. Dit laatste lot treft ook de (gecombineerde) bisschopszetel van Sherborne en Ramsbury die in 1075 wordt verplaatst naar Old Sarum.

Old Sarum was niet meer dan een kleine vesting op een heuvel. Binnen de vestingmuren werd de nieuwe kathedraal gebouwd: *'de ark van God opgesloten in de tempel van Baäl'*, volgens Peter van Blois. St.-Osmund, de tweede bisschop van Old Sarum, was een aristocraat uit Normandië die met Willem de Veroveraar naar Engeland was gekomen.¹ Hij voorzag zijn kathedraal van een uitgebreide constitutie: de *Charta Osmundi* en de *Institutio Osmundi*. Hierin veranderde hij de kathedraal van een benedictijner klooster in een kapittel van seculiere kanunniken. De leiding van het kapittel was in handen van vier personen: 1. de dean (deken), 2. de precentor (voorzanger), 3. de chancellor (voorzitter) en 4. de treasurer (penningmeester). De precentor was de belangrijkste figuur voor de liturgie en het gregoriaans. Hij had de supervisie over het koor en waakte over de muzikale scholing van de zangers.

De vier personen die leiding hadden over het kapittel waren verplicht altijd aanwezig te zijn. De overige kanunniken daarentegen mochten - vanwege studie, dienst aan bisschop of koning - het kapittel tijdelijk verlaten. De reislust van de kanunniken was echter meer regel dan uitzondering. Omdat de kanunniken niet permanent aanwezig hoefden te zijn, lokte natuurlijk ook een prebende op een tweede locatie.

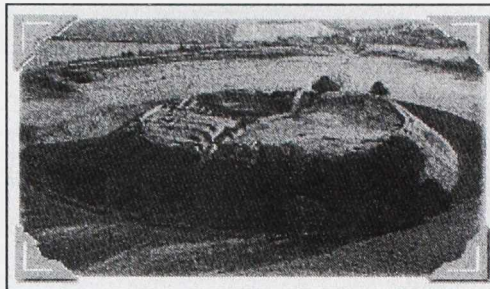

Afbeelding 1. Kaart van de Britse eilanden uit Harrison (zie lit.).

KEY TO MAP OF THE BRITISH ISLES

1. Aberdeen	34. Elgin (and Spyny)	69. Old Sarum
2. Abergwili	36. Ely	71. Peterborough
3. Abingdon	37. Eton	72. Pontefract
4. London (and Westminster)	38. Windsor	73. Ramsey
5. Oxford (and Osney)	39. Evesham	74. Reading
6. Armagh	40. Ewelme	75. Rievaulx Abbey
7. Arundel	41. Farnham (and Waverley Abbey)	76. Rochester
8. Bath	42. Fotheringhay	77. Rotherham
9. Beverley	43. Ripon	78. St. Alban's
10. Bishop Auckland	44. Fountains Abbey	79. St. Andrew's
11. Bishop's Waltham	45. Glasgow	80. St. David's
12. Bristol	46. Wells	81. Sandwich
13. Bury St. Edmund's	47. Glastonbury	82. Scone
14. Cambridge	48. Gloucester	83. Selby
15. Canterbury	49. Hereford	84. Shrewsbury
16. Carlisle	50. Higham Ferrers	85. Sibthorpe
17. Cashel	51. Highclere	86. Southampton
18. Chester	53. Ipswich	87. Southwell
19. Chester-le-Street	54. Kenilworth	89. Stirling
20. Durham	55. Leicester	91. Tattershall
21. Chichester	56. Leominster	92. Tewkesbury
22. Dublin	57. Lichfield	93. Tuam
23. Coldingham	58. Lincoln	94. Waltham Holy Cross
25. Coventry	59. Llangadoc	96. Whitby
26. Crail	60. Louth	97. Whithorn
27. Crediton	61. Malmesbury	98. Winchcombe
28. Exeter	62. Manchester	99. Winchester (and Hyde Abbey)
29. Plymtree	63. York	100. Woodstock
30. Ottery St. Mary	64. Meaux Abbey	101. Worcester
31. Dover	65. Muchelney	102. Edinburgh
32. Dunkeld	66. Northampton	103. Barking
33. Edington	67. Norwich	104. Dartmouth
	68. Salisbury	105. Kilkenny

Bij afwezigheid van een kanunnik moest een ander zijn taak in het koor overnemen. Dit gebeurde door de veel slechter betaalde vicaris.² In de loop van de tijd kregen de vicarissen echter meer rechten. Zij ontwikkelden een eigen organisatie en leefden in een apart huis. Vicarissen waren meestal diakenen of subdiakenen, de ouderen waren priesters. Zij werden bijgestaan door gewone zangers, de nog slechter betaalde clerici chori.

Afbeelding 2. Old Sarum.

In Salisbury heetten deze zangers 'altarists' omdat zij de vicarissen assisteerden bij de Mis aan de verschillende altaren in de kathedraal. In de *Institutio Osmundi* is ook sprake van jongens. Zij hadden een belangrijke functie in de liturgie (kaarsendrager, wieroker, zanger, etc.). Getalenteerde jongens konden uiteindelijk zelfs opklimmen tot vicaris. Jongens waren echter alleen in de liturgie van seculiere kathedralen actief, in de monastieke liturgie werd hun functie door jonge monniken vervuld.

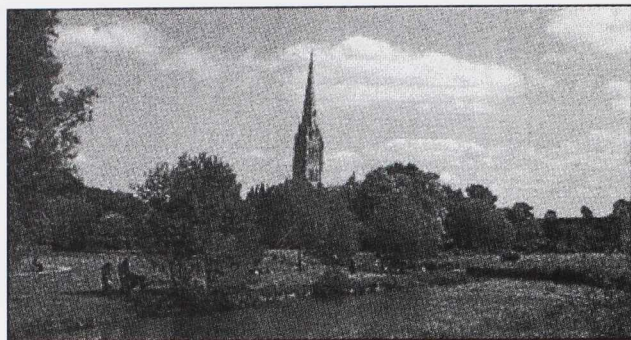
Vanaf de 13^e eeuw is hardnekkig volgehouden dat St.-Osmund de grote compiler was van de liturgie van Sarum. Dit is echter onwaarschijnlijk. Het eerste overgeleverde liturgische manuscript uit Salisbury (het graduale GB-SB 149 uit ongeveer 1260) is 100 jaar jonger dan de heilige bisschop. Hoe en in welke mate dit graduale teruggaat op door St.-Osmund voorgeschreven liturgische gebruiken, is nooit meer te achterhalen. Wel moet St.-Osmund een groot organisator zijn geweest van het kerkelijk leven in Old Sarum.³

New Sarum

In 1220 wordt de bisschopszetel van Old Sarum verplaatst naar 'New Sarum' (het huidige Salisbury). Er komt een nieuwe gotische kathedraal die in 1258 wordt ingewijd. Voor deze nieuwe kerk schrijft de zevende bisschop van Salisbury, Richard Poore (1214-1237), twee belangrijke documenten: the 'ordinal' en the 'consuetudinary'. Het is vrijwel zeker dat het ontstaan van de Sarum Rite samenvalt met de ingebruikneming van de nieuwe kathedraal. Hoeveel liturgische gebruiken uit een vroegere Anglo-Normandische periode in de Sarum Rite terecht zijn gekomen, is niet meer precies aan te geven.

Het eerste document ('ordinal') was een handboek voor alle liturgische plechtigheden, het tweede ('consuetudinary') een soort analyse van de ceremoniën. Hierin werden algemene zaken behandeld zoals liturgische basisregels (bijvoorbeeld: wie zit waar in het koor?) en een beschrijving van de taken van alle liturgische functionarissen. Beide documenten laten een duidelijke Noord-Franse invloed zien.

Poore stelde in 1225 ook de dagelijkse viering in van een 'Lady-Mass', een votiefmis voor Maria. Deze Mis door vier clerks en zangers vond plaats in de dat jaar gereed gekomen Mariakapel van de nieuwe kathedraal. The 'Lady-Mass' vond grote verbreiding in Engeland. De inhoud van de 'Lady-Mass' wisselde per seizoen; van Maria Lichtmis (2 februari) tot Advent klonk bijvoorbeeld de introitus 'Salve sancta parens' en van de Advent tot Kerstmis de introitus 'Rorate' en van Kerstmis tot Maria Lichtmis de introitus 'Vultum tuum'.

Afbeelding 3. *De kathedraal van Salisbury.*

Rubriek

The 'ordinal' en the 'consuetudinary' moesten keer op keer worden aangepast aan de nieuwe liturgische gebruiken in de kathedraal. Een steeds grotere precisie, nieuwe feesten (bijvoorbeeld het feest van St Anna in 1383) en een veranderende liturgische mode maakten vele wijzigingen noodzakelijk. De wijzigingen waren vooral van toepassing op

'the ordinal' en rond 1350 maakte de toenemende ondoorzichtigheid van de opbouw van dit boek een 'New ordinal' noodzakelijk. Dit 'nieuwe ordinal' werd de basis voor de meeste rubrieken van latere liturgische boeken van de Sarum Rite.

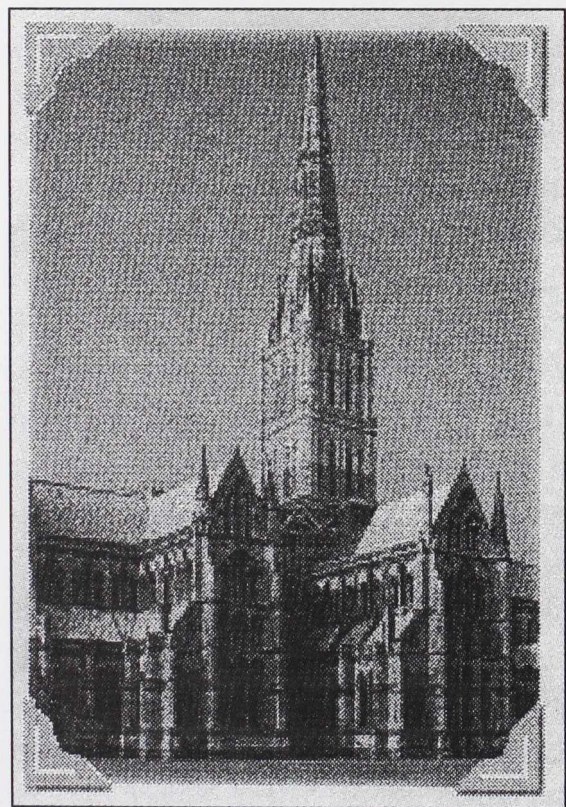
Maar ook de latere boeken werden uiteindelijk weer ingewikkeld, zo ingewikkeld dat priesters erover klaagden dat het meer tijd kostte om op te zoeken wat gelezen moest worden, dan het gevraagde zelf te lezen. Om deze moeilijkheden het hoofd te bieden, verschenen er rubrieken in de liturgische boeken. Daarnaast was ook sprake van een handboek voor de cyclus van het kerkelijk jaar in het zogenaamde 'Directorium Sacerdotum'.

Verbreiding

Vanaf de 14^e eeuw was de reputatie van de liturgie van Salisbury zo groot, dat vele wereldlijke (parochie-) kerken de Sarum Rite overnamen. Ook volgden vele huiskapellen en academische colleges de ritus. De invloed van Salisbury reikte van Wales en Schotland tot Ierland. Dit betekende natuurlijk niet dat in al deze gebieden uit-

sluitend de liturgie volgens de Sarum Rite werd gevierd. De verschillende ordes, zoals de Benedictijnen (in o.a. Worcester) en de bedelordes, bleven gewoon trouw aan hun eigen ritus. Sommige Augustijner huizen namen echter wel de Sarum Rite over.

Het hoogtepunt van de verbreiding van de Sarum rite was de Canterbury Convocation uit 1542; alle bisdommen in Zuid-Engeland moesten verplicht overgaan tot de Sarum Rite.⁴ Zeven jaar later echter wordt deze verplichting alweer teruggedraaid als onder koning Edward VI het protestantisme korte metten maakt met alle paapse gewoontes. De katholieke koningin Mary (1553-58) probeerde nog even het tij te keren en liet in 1557 een Sarum Missaal publiceren, een jaar later gevolgd door een Sarum manual. Onder haar opvolgster Elizabeth valt echter het officiële doek voor de ritus. De laatste publieke Sarum Mis werd vermoedelijk op 31 maart 1560 opgedragen.

Afbeelding 4.
De kathedraal van Salisbury (detail).

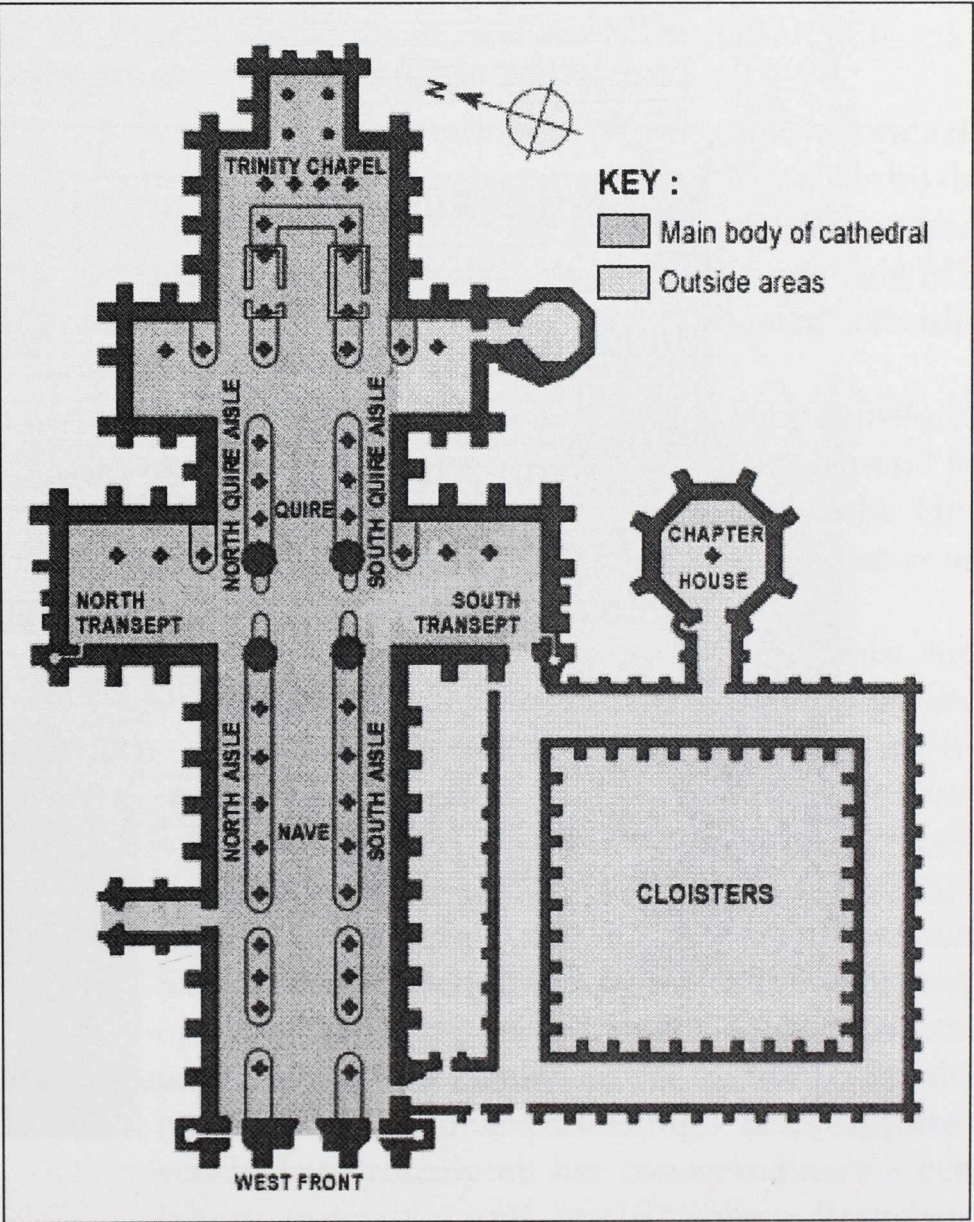
Edward en Elizabeth verboden niet alleen de publicatie van liturgische boeken van de Sarum Rite, maar zagen er ook op toe dat de boeken vernietigd werden. Dit betekende dat vele liturgische Sarumboeken verloren zijn gegaan. Toch is er nog een relatief groot aantal manuscripten en (vooral) gedrukte bronnen van de Sarum Rite overgeleverd.

Bronnen

De vroegste Sarumbronnen ('ad Usam Sarum') komen uit het tweede kwart van de 13^e eeuw. In de Sarum Rite waren dezelfde boeken gangbaar als in de Romeinse ritus: missaal, brevier, graduale, antiphonale en vanaf de 14^e eeuw ook een processionale. Hierin stond ook de muziek voor de votiefmissen. De tropen waren te vinden in een apart troparium en de sequensen ofwel in het graduale dan wel in een apart sequentarium. Belangrijk is ook het tonale, een muzikaal handboek voor de psalmodie.

De muzikale notatie van de liturgische boeken is bijna altijd een late vorm van het kwadraatschrift: Er zijn vier lijnen, (vaak) een sleutel en (soms) een voorteken. Ritmische aanwijzingen zijn niet aanwezig (met één uitzondering: de pes stratus) en ook de quilisma is geheel verdwenen.

Wel zijn met grote zorgvuldigheid liquescerende neumen aangetekend. Het spreekt voor zich dat het Sarumgregoriaans in melodisch opzicht een vrij late laag van het repertoire vertegenwoordigt.

Afbeelding 5. Plattegrond van de kathedraal van Salisbury.

Muziekvoorbeeld 1.

pag. 112 van het Sarumgraduale MS 12194 met de tractus 'Attende caelum' uit de Paaswake.

Vanaf 1487 verschijnen er vele gedrukte uitgaven; vanuit Parijs, Rouen en Antwerpen. De publicatie van Sarumboeken was blijkbaar lucratief, want tussen 1487 en 1558 verschenen niet minder dan 60 uitgaven van het missaal. De gezangboeken verschenen minder vaak. Ten tijde van Elizabeth kwam het drukken van Sarumboeken geheel stil te liggen. Katholieke liturgische boeken waren onder haar bewind weliswaar verboden, maar het Tridentijnse brevier (1568) en Missaal (1570) werden toch illegaal Engeland ingevoerd. Katholieke 'recusants' hadden toen geen reden meer om aan de (katholieke) Sarum Rite vast te houden en de Rite raakte definitief in de vergetelheid.

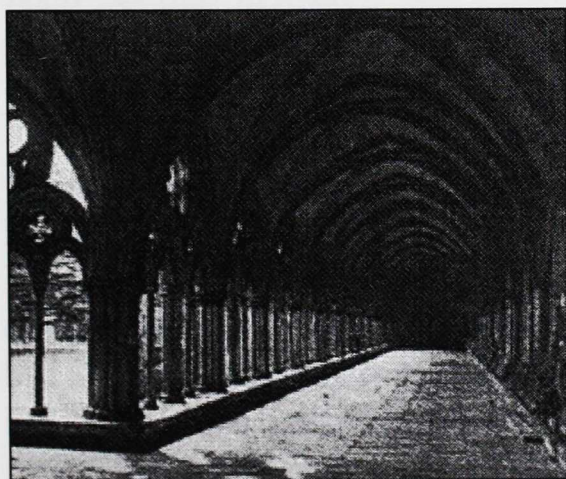
In de 19^e eeuw - in het voetspoor van een brede historische beweging - vond weer een 'revival' plaats van de Sarum Rite. Engelse nationale gevoelens en een romantische hang naar de Middeleeuwen gingen toen met de ritus op de loop.

Ritus

Als we de Sarum Rite in detail bestuderen, blijkt dat we te maken hebben met een in essentie Romeinse ritus.⁵ De Sarum Rite vertegenwoordigt de Romeinse ritus uit de 11^e eeuw. De liturgische hervormingen van paus Gregorius VII zijn zowel langzaam als maar gedeeltelijk in de Engelse liturgie terecht gekomen. De Sarum Rite lijkt daarom het meeste op de liturgie van Dominicanen en de Karmelieten.

Er zijn natuurlijk wel afwijkingen van de Romeinse ritus maar deze zijn marginaal. Het gaat om accentverschillen en niet om afwijkende liturgische vormen zoals bij de ambrosiaanse ritus. De teksten en de gezangen van de Sarum Rite en de Romeinse ritus komen vrijwel overeen. Wie bijvoorbeeld de index van het Sarumgraduale MS 12194 vergelijkt met de index van het Graduale Triplex ziet praktisch geen verschillen. Alleen bij de alleluia's is sprake van een afwijkende ordening.⁶

Er is slechts een heel klein corpus gezangen overgeleverd dat uniek is voor Salisbury, waaronder het rijmofficie 'Suscipe cum gaudio' voor de translatio van St Osmund in 1457. Zijn lichaam werd toen van de oude kathedraal naar de nieuwe gebracht. Het officie is maar in een bron (Salisbury CL 152) overgeleverd. Overige officies voor Sarumfeesten (zie verder) maken vrijwel altijd gebruik van het commune.

Afbeelding 6.
*Kloostergang van de kathedraal
van Salisbury.*

De vraag rijst vervolgens: is hier wel sprake van een eigen ritus? Is het woord ritus niet een geflatteerde aanduiding voor enkele marginale afwijkingen van de standaardliturgie? Veel auteurs onderschrijven dit bezwaar en gebruiken dan ook liever van 'Sarum Use' in plaats van 'Sarum Rite'. Ik denk echter dat we met een gerust hart van Sarum Rite kunnen blijven spreken. Ik zeg dit niet op grond van een paar afwijkende alleluia's of een paar unieke gebedsteksten, maar omdat de uitbundige ceremoniële aankleding - zoals beschreven in het ordinale en het consuetudinary - een scherp contrast vormt met de sobere Romeinse ritus.

Palmzondag

De inhoud van de Mis volgens de Sarum Rite vertoont maar weinig verschillen met de Romeinse Mis van vóór Trente. Er zijn terminologische verschillen, zoals de introitus die in de Sarum Rite 'officium' heet. Andere zijn diepgaander, zoals de drie-voudige rituele wassing aan het eind van de offermis en het gereedmaken van de kelk voor de Mis (zie ook het artikel van Henk Rijkers in deze aflevering). De opvallendste afwijking betreft echter de 'aankleding' van de Mis, het ceremonieel.

De Sarum Mis op zondag begint bijvoorbeeld altijd met een uitgebreide processie en er zijn vele momenten van bewieroking (van de altaren en de priesters). Voor de processies waren soms aparte antifonen aangegeven, maar meestal werden gewoon een of twee responsories uit de Metten herhaald. Op Septuagesima verving de tractus het alleluia. Het verdwijnende alleluia werd - verzinnebeeld door een koorjongen - de kathedraal uitgejaagd. Gedurende de gehele Veertigdagentijd hing er een sluier in de kathedraal die op Palmzondag in tweeën werd gescheurd. De Goede Week werd in Salisbury met veel luister gevierd. Indrukwekkend was de uitgebreide processie op Palmzondag. Deze processie was vermoedelijk in de 13^e eeuw overgenomen uit Rouen. Na de wijding van palmtakken trok de processie vanuit de kathedraal naar buiten. De processie deed buiten vier staties aan. Bij de eerste - het kerkhof van de leken - werd een Evangelielezing voorgedragen. Als de processie bij de kathedraal terugkwam, zongen zeven jongens vanuit een hoge plaats 'Gloria laus et honor'.⁷

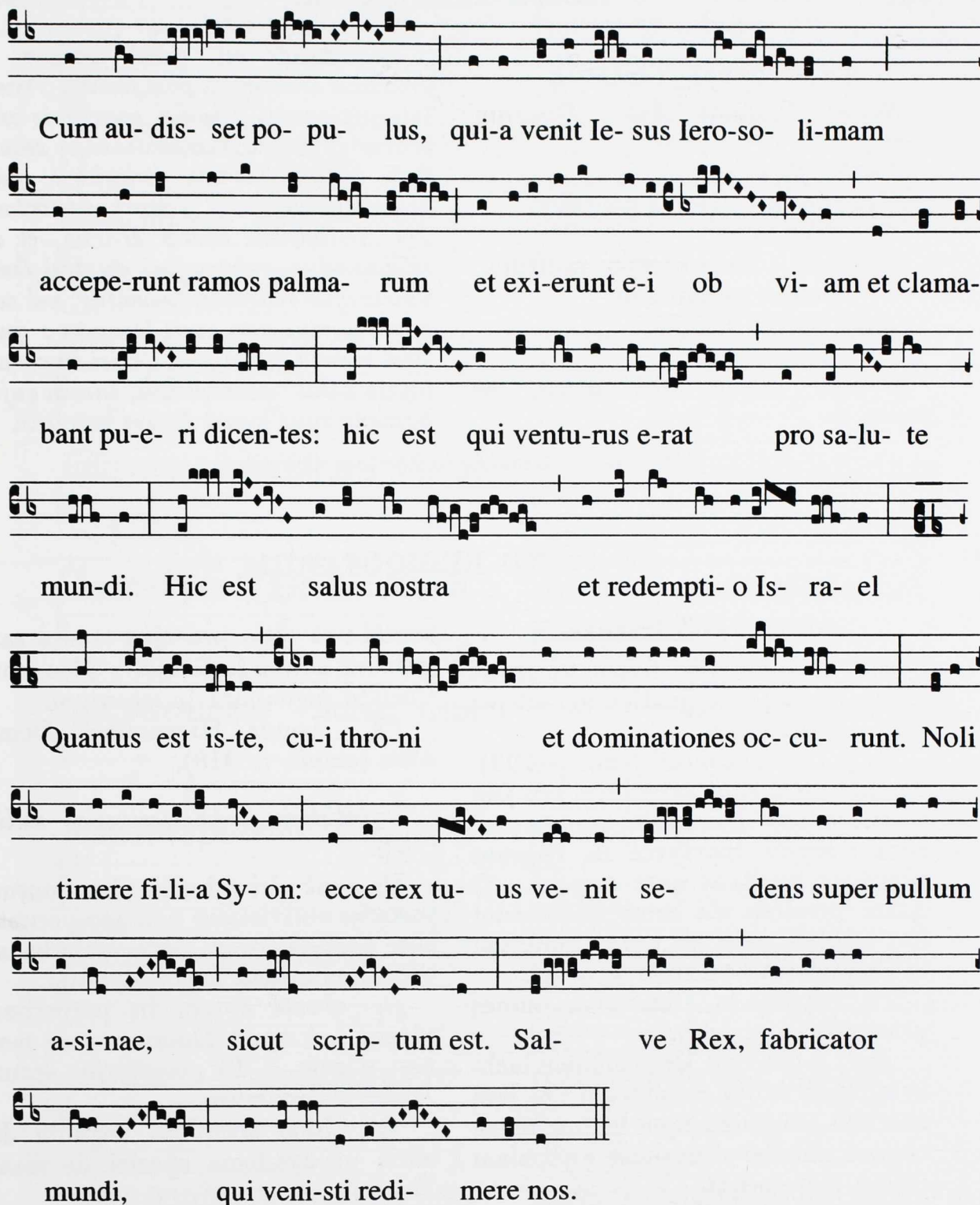
Voor deze palmzondagprocessie zijn in het Sarumgraduale MS 12194 veel gezangen gegeven, waaronder de antifonen 'Pueri Hebreorum', 'Prima autem azymorum', 'Cum audisset', 'Gloria et laus, etc. en de responsoria 'Dum aporinquaret', 'Colligerunt' en 'Ingrediente'. Een groot aantal van deze gezangen is ook in ons moderne graduale te vinden.

Antifoon

De processie-antifoon 'Cum audisset' (zie muziekvoorbeeld 2) is vermoedelijk van Gallicaanse oorsprong. Belangrijkste argument hiervoor is dat de antifoon niet voorkomt in Romeinse bronnen. Opmerkelijk is dat een klein fragment van de tekst ('Quantus est iste, cui throni et dominationes occurrunt?') ook voorkomt in het ambrosiaanse offertorium 'Curvati sunt'. Het Sarum-graduale gebruikt een andere tekstversie als de versie van het Europese vasteland.

De melodische versie van Salisbury verschilt aanmerkelijk van het Gallicaanse 'origineel'. De transcriptie geeft de Sarumversie uit graduale MS 12194. Hierin is het gezang een kwart omhoog getransponeerd en heeft het een mol als voorteken. De grootste afwijking is te vinden op het reeds ter sprake gekomen fragment 'Quantus est iste'. Wie dat eventueel wil, kan de transcriptie vergelijken met de versie uit het (oude) graduale romanum of met een transcriptie bij Hiley uit Paris, Bibl. Nat. lat 776, fo. 54v (pag. 555). Duidelijk is dat de antifoon geen stabiele overlevering kent.

Processie-antifoon van Palmzondag: Cum audisset

Cum au- dis- set po- pu- lus, qui-a venit Ie- sus Iero-so- li-mam
accepe-runt ramos palma- rum et exi-erunt e-i ob vi- am et clama-
bant pu-e- ri dicen-tes: hic est qui ventu-rus e-rat pro sa-lu- te
mun-di. Hic est salus nostra et redempti- o Is- ra- el
Quantus est is-te, cu-i thro-ni et dominationes oc- cu- runt. Noli
timere fi-li-a Sy- on: ecce rex tu- us ve- nit se- dens super pullum
a-si-nae, sicut scrip- tum est. Sal- ve Rex, fabricator
mundi, qui veni-sti redi- mere nos.

Muziekvoorbeeld 2. *De processie-antifoon 'Cum audisset'.*

Kalender

De Sarumkalender volgt in grote lijnen de Romeinse kalender maar geeft ook enige eigen accenten. De drie dagen na Kerstmis waren traditioneel belangrijk: 26 december (H. Stephanus) was het Sarumfeest van de diakenen, 27 december (H. Johannes) het feest van de priesters en 28 december (Onnozele kinderen) feest van de kinderen. Daarnaast komen zowel enkele unieke feesten voor, zoals de verschijning van de Aartsengel Michael op de Mont Saint Michel (16 oktober) en het Feest van de heilige relieken (15 september)⁸ alsmede enkele typisch Engelse feesten, zoals de translatio van St. Edward the confessor (13 oktober) en St. Wulfstan (19 januari).

AD SECUNDAS VESPERAS.

Super Psalmos Ant. Granum cadit.

Psalmi feriales.

Capitulum. Omnis pontifex.

R. Jesu bone.

Hymnus. Deus tuorum militum.

V. Justus germinabit.

Ant. Salve Thoma.

Ps. Magnificat.

Oratio. Deus qui nobis, ut supra.

NOTANDUM est quod semper in proxima Dominica post festum Translationis sancti Thomæ martyris celebratur FESTUM RELIQUIARUM secundum usum Sarum ecclesie : quod nuper celebratum fuerat in octava die Nativitatis beatæ Mariæ, et est celebrandum sub majori duplici festo, ubicunque reliquie habentur, vel corpora mortuorum sunt humata : quia licet sancta ecclesia et clerici in eorum laude nihil* solennizent, tamen cujus honoris sunt apud Deum nescitur.

* 'nihil' (non nichil) in hoc loco Chevallon.

IN FESTO RELIQUIARUM.

AD PRIMAS VESPERAS.

Ant. Sancti per fidem vicerunt regna, operati sunt justiciam : adepti sunt promissiones.

Ps. Laudate pueri (cxii. p. 193).

Ant. Isti sunt sancti qui pro Dei amore minas hominum contempserunt : sancti martyres in regnum æternum exultant cum angelis : O quam preciosa est mors sanctorum qui assidue assistunt ante Dominum et ab invicem non sunt separati.

Ps. Laudate Dominum omnes gentes (cxvi. p. 197).

Ant. Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis sanctorum : et jam non erit amplius neque luctus neque clamor, sed nec ullus dolor : quoniam priora transierunt.

Ps. Lauda anima mea (cxlv. p. 218).

Ant. Sanctum est verum lumen et admirabile ministrans lucem his qui permanserunt in agone certaminis, recipient a Christo splendorem sempiternum in quo assidue felices lætantur.

Ps. Laudate Dominum quoniam bonus (cxlvi. p. 218).

Ant. Gaudent in cælis animæ sanctorum qui Christi vestigia sunt

secuti : et quia pro ejus amore sanguinem suum fuderunt : ideo cum Christo regnabunt in æternum.

Ps. Lauda Hierusalem Dominum (cxlvii. p. 219).

Capitulum. (Ecclesiastici xliiii. [10]).

Hi sunt viri misericordiæ quorum justiciæ oblivionem non acceperunt : cum semine eorum permanent bona : hereditas sancta nepotes eorum.

R. Justi autem in perpetuum vivent : et apud Dominum est merces eorum. Et cogitatio eorum Apud Altissimum.

V. Ideo accipient regnum decoris et dyadema speciei de manu Domini.

Et [cogitatio eorum].

Gloria laus et honor decus potestas et jubilatio Patri ac Nato et Spiritui sancto.

Apud Altissimum.

Hymnus. Sanctorum meritis [In Communi p. 395].

V. Lætamini.

Ant. Fulgebunt justi et tanquam scintillæ in arundinetis discurrent, judicabunt nationes et regnabunt in æternum.

Afbeelding 7.: Opening van het Feest van de Relieken in het Sarumbrevier (ed. 1882-1886)

ia cula. Alle
 In festum are
 reliquar
 ad vesp
 ras Am
 nia. phona. **S**ancti p
 fidem uicerunt regna operati sūt
 iusticiam adepti sūt pmissiones
 staudat pui. **A**udi si sunt sancti
 qui p dei amore minas homin
 um contempserunt sūt martire
 in regni eterni exultant cū
 angelis o qm preciosa est
 mors sanctorum qui assidue assis
 unt ante dominum & ab inu
 gem si sunt separati. staud. d. o. ga.
Absterget deus omnem lacri
 mam ab oculis sanctorum. Nam
 si erit amplius neq. luctus neq.
 clamor & nec ullus dolor qm
 pio intransierunt. stauda ala.
Sanctū est uerū lumen & ad
 mirabile ministrans lucem hīs
 qui p manserunt in agone ac
 ramus recipitur a xpo splen
 dorem sempiternum in quo

Muziekvoorbeeld 3.

Het Feest van de Relieken in een 13^e eeuwse Sarumantifonale.

Het feest begint met de antifoon 'Sancti per fidem'.

De feesten waren onderverdeeld in twee categorieën: duplex en simplex. Duplex-feesten hadden vier rangen: principale, maius, minus en inferius. De rang van het feest had grote consequenties voor de viering van de ritus. De eerste twee rangen hadden bijvoorbeeld 'recht' op een processie en een uitgebreide bewieroking tijdens de metten en de lauden. Iets minder strikt geregeld was het voorkomen van tropen in de liturgie. Tropen werden in het algemeen gezien als een versiering van de liturgie. De plechtigheden van de hoogste rang hadden de meeste tropen. Maar op deze algemene regel waren in Salisbury vele uitzonderingen. Het feest van St. Nicolaas (6 februari) had bijvoorbeeld als enige twee prosa's: 'Oportet devota mente' voor de eerste vespers en 'Suspirati dedit aegros' voor de metten.

Kleur

De liturgische kleuren van Salisbury - tenslotte - wijken licht af van de Romeinse ritus. Op hoogfeesten droegen de priesters geen speciale liturgische kleuren, maar droegen ze gewoon mooi versierde gewaden. Op feesten voor Maria (en in de Veertigdagentijd) werden witte gewaden gedragen. In de 16de eeuw zijn echter zoveel liturgische gewaden vernietigd dat het complete liturgische kleurenpalet van Salisbury niet meer met zekerheid is te reconstrueren.

Tot de Reformatie zijn in Engeland naast de Sarum Rite nog een aantal andere riten te onderscheiden, waaronder die van York en Hereford. De belangrijkste verschillen met Salisbury betreffen de kalender, de verdeling van antifonen en responsories over het kerkelijk jaar en het aantal sequentia's. York had bijvoorbeeld 172 sequentia's, Hereford 81 en Salisbury 94.

Polyfonie

Vanaf 1200 nam de ontwikkeling van de polyfonie een grote vlucht. Deze ontwikkeling vond met name plaats in de Benedictijner kloosters, in de seculier kathedralen bleef de rol van de meerstemmigheid beperkt. Zo ook in de kathedraal van Salisbury. Alleen op Kerstmis, de vier dagen daarna en enkele andere gelegenheden was sprake van een meerstemmig 'Benedicamus Domino'. Deze meerstemmigheid werd tot de 14^e eeuw door een zeer kleine groep gespecialiseerde zangers uitgevoerd. Het grote koor zong 'slechts' gregoriaans.⁹

Omdat de Sarum Rite een groot verspreidingsgebied kende, kon deze toch een flinke stempel op de Engelse meerstemmigheid drukken. Verschillende misdelen over een Sarumcantus firmus (o.a. van Power en Tallis) laten invloed van de Sarum Rite zien. ■

LITERATUUR

- FASSLER, M., BALTZER, R.: *The Divine Office in the Latin Middle Ages. Methodology and Source Studies, Regional Developments, Hagiography*. Oxford, 2000.
- HARPER, J.: *The Forms and orders of Western liturgy from the tenth to the eighteenth century*. Oxford, 1991.
- HARRISON, F.: *Music in Medieval Britain*. London, 1958.
- KING, A.A.: *Liturgies of the Past*. London, 1959.
- RANKIN, S., HILEY, D.: *Music in the Medieval English Liturgy*. Oxford, 1993.

FACSIMILES

Antiphonale Sarisburiense: A Reproduction of a Manuscript of the Thirteenth Century, with a Dissertation and Analytical Index, ed. W.H. FRERE. London, Plainsong and Medieval Music Society, 1901-24. Reproduced: Farnborough, Gregg Press, 1966.

Graduale Sarisburiense: A Reproduction in Facsimile of a Manuscript of the Thirteenth Century, with a Dissertation and Analytical Index illustrating its Development from the Gregorian Antiphonale missarum, ed. W.H. FRERE. London, Plainsong and Medieval Society, 1894. Reproduced: Farnborough, Gregg Press, 1966.

NOTEN

- ¹. St.-Osmund werd pas in 1456 heiligverklaard. Zijn canonisatieproces was het langste en duurste uit de Engelse geschiedenis.
- ². In de 13e eeuw waren er 52 kanunniken in Salisbury en evenveel vicarissen.
- ³. Dat St.-Osmund van zijn kathedraal een seculier huis met kanunniken (naar Normandisch voorbeeld) maakte, had natuurlijk ook ingrijpende liturgische gevolgen. Het is daarom eveneens onwaarschijnlijk dat Osmund zich helemaal niet met liturgie heeft beziggehouden.
- ⁴. Engeland was toen geen rooms-katholiek land meer. Henry VII had zich in 1534 uitgeroepen tot hoofd van de Engelse Kerk. Vanaf deze tijd werden bijvoorbeeld alle gebeden voor de paus uit de missalen geschrapt.
- ⁵. De Sarum Rite is vooral bestudeerd door Walter Howard Frere M.A. (1863-1938).
- ⁶. De ordening van de alleluia's in de Sarum Rite is direct beïnvloed door Rouen en Evreux.
- ⁷. De plechtige Palmzondagprocessie werd in de 13e eeuw in geheel Noord-Frankrijk gehouden. Precieze vorm en inhoud verschilden per kathedraal/klooster.
- ⁸. Toen het feest van de Geboorte van Maria (8 september) in 1243 van paus Innocentius IV een octaaf kreeg, moest het feest van de relieken uitwijken naar de zondag na de Translatio van Thomas van Canterbury (7 juli).
- ⁹. Aparte studie moet gemaakt worden van de rol van het orgel in de liturgie van Salisbury.

Inleiding

DE introitus Loquebar (GT 639) is één van de gezangen van het gemeenschappelijke voor mannelijke en vrouwelijke heiligen (*commune sanctorum et sanctarum*) die geen apostel, martelaar, paus of bisschop, kerkleraar of maagd zijn; want voor die categorieën zijn weer aparte formulieren samengesteld. In het 'gemeenschappelijk' zijn er ten gevolge van Vaticanum II nogal wat verschuivingen van gezangen geweest. Opmerkelijk is dat we bij Thomas Becket een introitus aantreffen, die oorspronkelijk te vinden was in het gemeenschappelijke van een maagd-martelares. Nog opmerkelijker is, dat de tekst zeer toepasselijk is op deze Thomas; zeker vergeleken met alle andere teksten van de gezangen die gekozen zijn. Op bladzijde 639 van het Graduale Triplex vindt u het overzichtje. De vertaling volgens Boers Confessio et Pulchritudo luidt als volgt:

Ik heb gesproken over uw getuigenissen in het aanschijn van koningen en ik werd niet beschaamd; ik verwijde in uw geboden die ik liefheb bovenmate.

Een moedig beeld voor vrouwelijke heiligen moet Dom Nicolaas Boer gedacht hebben. Hij klimt in zijn pen en bejubelt in de inleiding op 'de maagden' de sterkte van het zwakke geslacht. Hij haalt Ambrosius aan die met gloed over de tengere polsjes van de kleine Agnes spreekt, waarvoor alle boeien te ruim waren. Boer prijst met ps. 44/45 de liefelijkheid en schoonheid van de vrouw, samen met haar moed en sterkte. Terug naar de tekst van de introitus: Thomas Becket heeft inderdaad getuigd voor het aanschijn van koningen; dat kostte hem zijn leven.

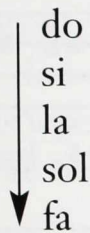
Thomas Becket

Hij wordt in 1118 in Londen geboren uit Normandische ouders. Na in Parijs gestudeerd te hebben, komt hij in 1141 in dienst bij Theobal, aartsbisschop van Canterbury, die hem tot diaken wijdt en hem benoemt tot aartsdiaken van Canterbury. Als zesendertigjarige wordt hij aangetrokken door de jonge vorst Henry II. In eerste instantie is er een grote vriendschap tussen de koning en zijn minister. De moeilijkheden beginnen met een gedwongen opvolging van Theobal (die overlijdt) als aartsbisschop van Canterbury. Henry wil op deze manier zijn invloed vergroten. De vorst zorgt ervoor, dat Thomas op 2 juni, zaterdag in de Pinksterweek, tot priester, en een dag later, op Triniteitszondag tot bisschop gewijd wordt. Dit gebeurde in het jaar 1162. Henry wordt voor die dagen ongehoord machtig. Vanuit Engeland verwerft hij grote delen van Frankrijk: Anjou, Aquitanië, Normandië en Bretagne. Zijn sterk en centraliserend bewind ondervindt slechts van één kant verzet: de kerk. Als de koning ook haar aan zijn rechtspraak wil onderwerpen, staat Thomas Becket als tegenspeler pal. Het kost hem in 1170 zijn leven.

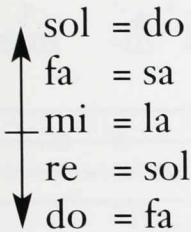
Introitus Loquebar

De vijfde modus is maar dunnetjes vertegenwoordigd in het Graduale Romanum, echter op één gezang na, het graduale. Daarvan staat zelfs drieënveertig procent in deze modus. Wanneer we ons het ontstaan van de vijfde modus voorstellen, kan dat op twee manieren:

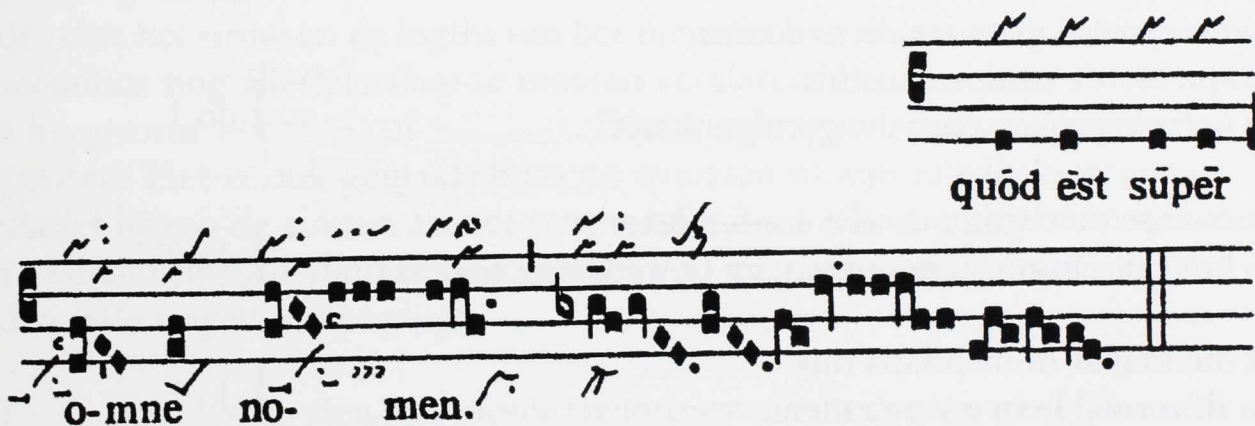
1. vanuit 'do' dalend:

2. vanuit 'mi' in twee richtingen:

Het grote verschil tussen die twee is si - sa. De wrange aanwezigheid van de tritonus fa - sol - la - si in 1, wordt verzacht door mogelijkheid 2. Een duidelijk voorbeeld daarvan is *Christus factus est* (G.T. 148). Het corpus maakt gebruik van de sa, maar het vers heeft tot aan de cadens steeds si. Daar, in die cadens, treedt dan de vermen- ging op die schematisch als volgt gezien kan worden: do - si - la - sol; sa - la - sol - fa.

E 62

V
BCKS

L

Oque-bar * de testimo-ni-is tu-is in con-
spectu re-gum, et non con-fun-de-bar : et me-di-ta-bar
in manda-tis tu-is, quae di-le-xi ni-mis.
T. P. Alle-lu-ia, al-le-lu-ia. Ps. Be-a-ti imma-
cu-la-ti in vi-a : qui am-bu-lant in le-ge Dómi-ni.

Allereerst bekijken we de structuur.

Loquebar de testimoniis tuis
Ik heb gesproken over uw getuigenissen

}

do 1

in conspectu regum, et non confundebar
in het aanschijn van koningen, en ik werd niet beschaamd

}

do 2

et meditabar in mandatis tuis
en ik verwijlde in uw geboden

}

do 3

quae dilexi nimis
die ik liefheb bovenmate

}

fa 4

Van hieruit bekijken we wat modale kenmerken: - In feite hebben we te maken met een do-recitatief en één si, die verder latent aanwezig is. De eerste vijfde modus - mogelijkheid ligt voorhanden.- De eerste drie cadensen zijn do-cadensen. De laatste (4) lijkt enigszins geforceerd op de fa terug te duikelen. Een do-finalis in de sfeer van confundebar (2) zou zeer goed voorstelbaar zijn.

Hypothetisch zou geconcludeerd kunnen worden dat deze introitus zich vanuit het do - recitatief naar omlaag ontwikkeld heeft tot de kwint. Dit soort modale ontwikkelingen noemen we 'authentiek'.

Kijken we naar de decoratieve elementen dan zien we het volgende:

- De cadensen 1 en 2 zijn als cadens volwaardig; er wordt iets afgerond. Cadens 3 is een typische middencadens, die om doorstroming vraagt. Cadens 4 is abrupt en geforceerd.
- De drie maal porrectus is één maal een herhaling van de intonatie: (la) - fa - la boven *et*, en twee maal een versiering van de tenor do: do - la - do; zo ook de clavis - pes quassus: do - la - si - do boven 'testimoniis'.
- Wat zich verder onder de do afspeelt zijn ook intonaties

sol - la - do { - meditabor
 - mandatis } verwant met fa- la - do
 - dilexi

- Boven de do herhaalt de modus zich in de kwint (fa-sol-la = do-re-mi) in de varianten:

do - re.....do
do - re - mi - re-do
do - mi - re-do
do - re - mi.....do

De verhouding tekst-melodie

Eigenlijk zou iedere analyse moeten beginnen bij de tekst. Hier ligt immers het ontstaan van het gezang. Doelbewust heb ik voor een andere volgorde gekozen om nu vanuit de tekst het ritme en de logica van het melodisch verloop aan te tonen, zonder daar tussendoor nog allerlei zaken te moeten verklaren. Een recitatief is iets anders dan een boogvorm of . Dit tweede type loopt veel gericht naar hoogtepunten. Het is ook gemakkelijker te overzien in zijn muzikale structuur. In een recitatief liggen de zinnen als het ware rustig naast elkaar en moet er veel meer in klein verband (woorden en woordcombinaties) gezocht worden naar accenten en verbanden. We wagen een poging:

loquebar

- we zien een mooie spanningsvolle intonatie, mede door de beginarticulatie op *que*. Daardoor kan de beweging over het woord heengetrokken worden.

testimoniis

- laten we het accent vanuit de tekst benutten (niet meer dan dat). De pes quassus geeft de mogelijkheid *tuis te* te verbinden. En zo kan deeltje 1 als een muzikale eenheid klinken.

conspectu

- we kunnen door de uitspraak van de liquescerende *con* het accent subtiel voorbereiden.

non confundebat

- beide bivirga's stuwten naar de accentlettergreep *dé*.
Deze cadens verdient een mooie volle en heldere koortoon.
Hiermee zijn we dus tekstueel en muzikaal op de helft van de antifoon. Enerzijds vóór de pausa met een echte cadens; anderzijds achter de pausa met een do (zelfde hoogte als voorgaande tonen) die onmiddellijke de beweging weer oppakt en door laat stromen.

*et meditabor
mandatis*

} zie loquebar

tuis

fijn breed uitzingen, richting finalis

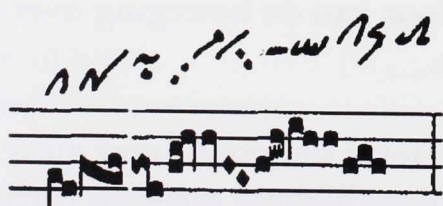
dilexi

ook hier zorgt de beginarticulatie voor de toonspanning en beweging, volgehouden tot en met de laatste toon.

Wat de melodische getuigenissen betreft, heb ik Benevento VI: 34 (fol. 42 v) geraadpleegd. De notatie in het Graduale Romanum onderscheidt zich alleen maar in een onbelangrijk geval van tekstplaatsing. Hier is Einsiedeln gevolgd. De tekst is een vers uit psalm 118/119, de psalm die ons 176 verzen lang wil trekken in Gods richting, wil begeistere voor zijn uitnodiging. Deze tekst is prachtig toepasbaar op het getuigenis van Thomas Becket, die zijn begeestering volgehouden heeft tot in de dood. ■

RECTIFICATIE

In het artikel 'Opmerkingen over de pressus' van Jacqueline Elemans (TvG 2003-2, p54-58) is een storende fout gemaakt in Figuur 5 (p. 57), waardoor de gedachtegang in het artikel niet meer te volgen is. Op dringend verzoek van de auteur drukken wij hieronder de juiste figuur.

te

Figuur 5a, uit het gr. Angelis (GT 72)

tu- am

Figuur 5b, uit het gr. Excita (GT 33)

DE MEESTERZANGERS VAN ENGELAND KERKMUZIEK IN BEDA'S *HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM*

Douwe Evert Dijkstra

Ik, Beda, dienaar van Christus en priester in het klooster van de heilige apostelen Petrus en Paulus te Wearmouth en Jarrow, heb met Gods hulp deze zaken uiteengezet over de kerkgeschiedenis van Brittanië en van het Engelse volk in het bijzonder, voorzover ik deze te weten kon komen uit oude documenten, de voorvaderlijke traditie of mijn eigen kennis.

Ik ben geboren op het grondgebied van dit klooster en toen ik zeven jaar oud was, ben ik - door de zorg van mijn naasten - voor mijn opleiding toevertrouwd aan de eerbiedwaardige abt Benedictus [Biscop] en daarna aan Ceolfrid. Vanaf die tijd heb ik mijn hele leven doorgebracht in dit klooster en mijzelf geheel toegelegd op de studie van de Schrift. En bij de naleving van de reguliere discipline en de dagelijkse zorg voor het zingen in de kerk, heb ik altijd het meeste genoegen beleefd aan het leren, het onderwijzen of het schrijven (V.24).

ALDUS Beda Venerabilis (673-735) aan het slot van zijn *Historia Ecclesiastica gentis Anglorum* ('Kerkgeschiedenis van het Engelse volk'). Beda was de grootste geleerde van zijn tijd. Hij heeft belangrijke werken nagelaten in veel takken van wetenschap, onder meer geschiedschrijving, theologie, grammatica, astronomie en tijdrekenkunde. Zijn meest waardevolle werk is de genoemde *Historia*. Dit werk bevat een schat aan informatie over de Engelse geschiedenis vanaf de tijd van Caesar tot aan 731, het jaar waarin Beda de tekst voltooide. De *Historia* is voor zijn tijd een opvallend kritisch en accuraat werk; Beda besteedde veel zorg aan het opsporen en citeren van bronnen, en hij liet zelfs oorspronkelijke documenten afschrijven in Rome. Beda is in 1899 door paus Leo XIII tot kerkleraar verheven; zijn feestdag is 27 mei. Tegenwoordig wordt hij vaak beschouwd als de laatste der kerkvaders. Beda's opmerking over het dagelijkse zingen in de kerk prikkelt onze nieuwsgierigheid: hoe zou dit hebben geklonken? Maar helaas, omdat de eerste bronnen met muzieknotatie pas tegen het einde van de 9^e eeuw verschijnen, zijn de gezangen uit de tijd van Beda voorgoed vervlogen. Niet voor niks heet deze periode 'de donkere middeleeuwen'. Voor gregorianisten is dit gebrek aan bronnen des te spijtiger, want de eeuwen tussen de vroeg-christelijke oorsprong van het gregoriaans en de Karolingische codificatie in de 9^e eeuw zijn cruciaal voor de vorming van het klassieke repertoire. Gelukkig kan de eerbiedwaardige Beda ons helpen een tipje van de sluier op te lichten die de vroege ontwikkeling van het gregoriaans bedekt, want hij rept in zijn *Historia* meerdere malen over de kerkzang. Hij beschrijft hoe ijverige zangmeesters, in het kielzog van missionarissen, de gezangen en de liturgie over Engeland verspreiden, en eenmaal geeft hij zelfs de tekst van een antifoon die wij nu nog kennen. Deze passages over de kerkzang vormen het uitgangspunt van dit artikel. Aan de hand daarvan wil ik proberen nog een glimp op te vangen van het 'oergregoriaans' in de donkere middeleeuwen van Engeland.¹

*Beda slijpt zijn ganzeveer
(codex uit de Engelberg abdij te
Zwitserland)*

Historische context

De wereld van Beda vond zijn oorsprong in de woelige tijden na de aftocht van de Romeinse legioenen, aan het begin van de vijfde eeuw. In deze periode werden grote delen van Engeland veroverd door enkele Westgermaanse stammen die afkomstig waren uit Denemarken en Noord-Duitsland. Deze Angelen, Saksen en Jutten - gemakshalve Angelsaksen genoemd - drongen de inheemse Brits-Keltische bevolking terug en uit deze situatie ontwikkelde zich een tamelijk primitieve Germaanse maatschappij die nauwelijks meer was beïnvloed door de Romeinse beschaving.² Krijgerkoningen heersten over kleine koninkrijkes, waarvan Kent en Northumbria (i.e.: 'ten noorden van de rivier de Humber', zie kaartje) tezamen met Mercia en Wessex de belangrijkste waren. Dan neemt de geschiedenis een verrassende wending, die Beda ons graag vertelt (I.25):

Het jaar is 597. Een Romeinse monnik is door paus Gregorius de Grote († 604) op pad gestuurd om de Angelsaksische heidenen te bekeren tot het christendom. Na een lange en angstige reis komen de monnik en zijn 40 metgezellen aan op een eiland voor de Engelse kust, waar de machtige koning Ethelbert van Kent hen audiëntie verleent. Eenmaal voor de koning aangekomen...

...verkondigden zij het woord van leven aan de koning en zijn hofhouding. Toen sprak de koning: 'De woorden en beloftes die u komt brengen zijn zeker fraai, maar omdat zij nieuw en ongewis zijn kan ik hen niet aanvaarden en het geloof verlaten dat ik samen met het hele Engelse volk al zolang ben toegedaan. Maar aangezien u van ver komt en ik kan zien dat u begerig bent datgene met ons te delen wat u als waar en goed beschouwt, zullen wij u geen kwaad doen,...] en al wie u door prediking tot deelgenoot van uw geloof en religie kunt maken, zullen wij niet dwarsbomen.'

Daarop schonk de koning hen een verblijf in de stad Canterbury. [...] Men zegt dat zij bij het naderen van de stad - terwijl zij volgens hun gewoonte het heilige kruis en een afbeelding van onze grote Koning en Heer Jezus Christus bij zich droegen - eenstemmig de volgende litanie zongen: 'Wij smeken U, o Heer, in al uw genade, dat uw woede en toorn afgewend mag worden van deze stad en van uw heilige huis, want wij hebben gezondigd. Alleluia.'

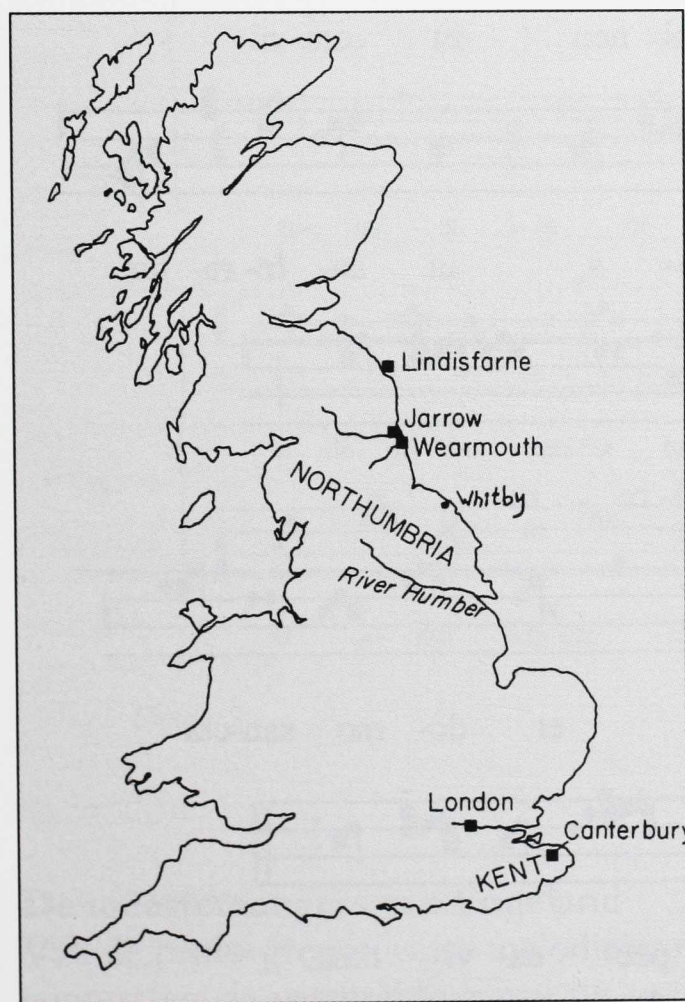
Deze gebeurtenis legde de kiem waaruit de Engelse kerk zou ontspruiten. De Romeinse monnik werd St. Augustinus, de eerste aartsbisschop van Canterbury (niet te verwarren met de kerkvader Augustinus van Hippo), en Canterbury werd het hoofdkwartier voor de kerstening van Engeland. Deze kerstening verliep niet zonder slag of stoot, maar toch omarmden de Angelsaksen - inclusief koning Ethelbert en zijn onderdanen - de nieuwe religie geestdriftig. Rond 700 streefden zij zelfs de Ieren voorbij als de meest succesvolle missionarissen naar de nog heidense gebieden

van Europa; men bedenke dat roemruchte missionarissen als 'onze' Willibrord (ca. 658-739) en Bonifatius (ca. 674-754) Angelsaksen waren, evenals de 'vader van de Karolingische renaissance', Alcuinus van York (ca. 735-804).

De successen van deze missionarissen en de prestaties van Beda getuigen van de indrukwekkende bloei die de Engelse kerk in de decennia rond 700 beleefde, een bloei die mede te danken was aan mannen als Benedictus Biscop, de stichter en abt van het dubbelklooster Wearmouth en Jarrow waar Beda zijn leven doorbracht. Biscop (628-690) was een edelman uit Northumbria die monnik werd en zich wijdde aan het propageren van het Romeinse christendom. In 673 stichtte hij Wearmouth en in 681 Jarrow (zie afbeelding 3). In 680 werd Beda op zevenjarige leeftijd aan Biscop toevertrouwd. In totaal reisde Biscop maar liefst zes maal naar Rome, en van deze reizen bracht hij een rijke bibliotheek bijeen; Beda had de beschikking over meer dan driehonderd boeken, in die tijd de grootste bibliotheek ten noorden van de Alpen.

Deprecamur te

Wat zongen St.-Augustinus en zijn monniken nu precies bij het naderen van Canterbury in 597? In zijn artikel 'A Gregorian Processional Antiphon' uit 1982 heeft de Amerikaanse musicoloog Kenneth Levy geprobeerd deze vraag te beantwoorden. (Dit artikel is opgenomen in Levy's latere boek *Gregorian chant and the Carolingians*). Levy begint met de vaststelling dat Beda en de anonieme *Vita*

Engeland ten tijde van Beda

Augustini de volledige tekst van de antifoön geven: 'Deprecamur te, Domine, in omni misericordia tua, ut auferatur furor tuus et ira tua a ciuitate ista et (de) domo sancta tua, quoniam peccauimus.

Alleluia'.³ De antifoön verschijnt opnieuw in de 9de eeuwse tekst-antifonaria van Compiègne en Senlis (als processie-antifoön voor de Kruisdagen⁴), om in de eeuwen daarna in geneumeerde bronnen uit heel Europa op te duiken. Het is dus aanneemelijk dat de tekst vanaf het einde van de zesde eeuw stabiel is gebleven. Daarmee is dit een van de vroegst gedocumenteerde gregoriaanse gezangen.

In de middeleeuwen circuleerden echter verschillende melodieën met deze tekst. Levy brengt deze onder in drie groepen: Karolingisch/Beneventaans, Oudromeins en Ambrosiaans. Nadat hij deze met elkaar heeft vergeleken concludeert Levy dat 'er enige grond is om aan te nemen dat zij fundamenteel verwant zijn' (p. 99).

Hij acht het waarschijnlijk dat achter deze drie een oerversie ligt, waarvan wij de stilistische details echter niet meer kunnen achterhalen.

Dan gaat Levy een stapje verder. Hij wil weten welke versie van *Deprecamur* te het dichtste bij die van Augustinus komt. Levy is van mening dat de Beneventaanse variant binnen de Karolingisch/Beneventaanse groep de beste papieren heeft, overigens een prachtig gezang (fig. 1). Er zijn namelijk opvallende verschillen tussen de Beneventaanse en de Karolingische versie van het gezang (zie fig. 2). Nu staan de Beneventaanse kopiisten niet alleen bekend om de nauwkeurigheid waarmee zij archaïsche details van de Karolingische revisie hebben behouden, maar ook om de hardnekkigheid waarmee zij vasthielden aan hun eigen lokale liturgie. De verschillen tussen de beide versies zijn dus mogelijkerwijs het gevolg van de Beneventaanse volharding in een diep verankerde, archaïsch-Italiaanse traditie. Wellicht was het deze traditie met de bijbehorende gezangen die Augustinus met zich meebracht naar Engeland.

Het is een wankelende redenering,⁵ hetgeen Levy zelf ook toegeeft. Maar hij voegt daaraan toe, dat vermoedelijk alleen een dergelijke redenering ons ooit iets kan vertellen over het profiel van de 'gregoriaans-romeinse' gezangen uit de 6de tot de 8ste eeuw (p. 102).

De-pre-ca-mur te Do-mi-ne, in om-ni

mi-se-ri-cor-di-a tu-a, ut au-fe-ra-tur

fu-ror tu-us et i-ra tu-a,

a-ci-vi-ta-te i-sta et do-mo san-cta

tu-a : quo-ni-am pec-ca-vi-mus.

Figuur 1

Fig. 2a.
Karolingisch
(naar Pistoia
C.119)

De-pre-ca-mur te Do-mi-ne in om-ni

Fig. 2b.
Beneventaans
(naar Ben34)

De-pre-ca-mur te Do-mi-ne in om-ni

mi-se-ri-cor-di-a tu-a ut au-fe-ra-tur fu-ror

mi-se-ri-cor-di-a tu-a ut au-fe-ra-tur fu-ror

tu-us et i-ra tu-a a ci-vi-ta-te i-sta

tu-us et i-ra tu-a a ci-vi-ta-te i-sta

et de do-mo san-cta tu-a quo-ni-am pec-ca-vi-mus.

et do-mo san-cta tu-a quo-ni-am pec-ca-vi-mus.

Figuur 2

De meesterzangers van Engeland

Van de proto-gregoriaanse melodieën rest dus slechts een vage echo, maar over de context en de verspreiding van de gezangen is meer bekend. Beda vertelt dat de gezangen over Engeland werden verspreid door rondtrekkende zangmeesters.

De eerste zangmeester die Beda noemt duikt op in zijn relaas over de kerstening van Northumbria. In 625 mocht koning Edwin van Northumbria trouwen met een dochter van de door Augustinus bekeerde koning Ethelbert. Op haar reis vanuit Kent naar het noorden werd zij onder meer vergezeld van Jacob de Diaken. 'Deze meester was zeer bekwaam in de kerkzang', aldus Beda, 'en onderwees velen in het gezang der kerk volgens het gebruik van Rome en Kent'. Jacob had tot in de tijd van Beda geleefd: 'oud en der dagen zat ging hij de weg van zijn vaderen' (II.20).

In de tijd van aartsbisschop Theodorus van Tarsus (669-690) werd het menens. 'Vanaf deze tijd begon men de kennis van de kerkzang, die tot dan toe slechts in Kent bestond, in alle Engelse kerken te onderwijzen' (IV.2). De eerste zangmeester in Northumbria na Jacob was Eddi Stephanus uit Kent. Verder was ook de bisschop van Rochester in Kent, een zekere Putta, 'zeer kundig in de Romeinse manier van zingen, hetgeen hem was geleerd door discipelen van de gezegende paus Gregorius' (IV.2). Putta onderwees deze kerkzang 'overal waar hij werd uitgenodigd' (IV.12).

Het meest informatief is Beda's relaas over abt Johannes, de aartscantor van de St. Pieter in Rome. Johannes was in het jaar 680 met Benedictus Biscop naar Wearmouth en Jarrow gereisd, omdat de toenmalige paus Agatho hem, op instigatie van Biscop, de opdracht had gegeven om de monniken aldaar 'de jaarlijkse cyclus van het zingen te onderwijzen zoals deze beoefend werd in de St. Pieter te Rome':

Abt Johannes deed wat de paus hem had opgedragen en oefende de zangers van die abdij in de orde van dienst en eveneens in de wijze van zingen en hardop lezen. Ook stelde hij op schrift hetgeen nodig is voor de viering van de feesten in de loop van het jaar. Deze geschriften zijn in het klooster bewaard tot op de huidige dag, en ook elders hebben velen er afschriften van gemaakt. Johannes onderwees niet enkel de monniken van dit klooster, maar uit vrijwel alle kloosters uit de provincie kwamen degenen die kundig waren in het zingen naar hem luisteren. Ook lieten zij niet na hem uit te nodigen om her en der lessen te komen geven (IV.18).⁶

De laatste zanger die Beda noemt is 'de uitstekende Maban'. Maban was opgeleid door de opvolgers van paus Gregorius' leerlingen in Kent en werd in 709 uitgenodigd door bisschop Acca van Hexham (Northumbria), zelf een zanger met veel ervaring. Maar liefst 12 jaar bleef Maban om de monniken nieuwe gezangen te leren en om de gezangen die in de loop der tijd 'oud waren geworden' in hun oorspronkelijke staat terug te brengen (V.20).

De Romeinse praktijk

Wat leerden deze zangmeesters precies aan hun leerlingen? Ter aanduiding van hun onderricht gebruikt Beda termen als 'cantandi in ecclesia', 'modulandi in ecclesia' en 'carmina ecclesiastica'. Het ligt voor de hand deze termen te vertalen met 'kerkzang' of iets dergelijks. Beda stond echter een veelomvattender concept voor ogen dan deze vertaling suggereert. Johannes de aartscantor onderwees immers de orde van dienst, het zingen en het hardop lezen zoals dat werd gedaan in Rome.

Een iets andere omschrijving geeft Beda in zijn *Vita Abbatum*: 'de orde van het zingen (*cantandi*), van het psalmodiëren (*psallendi*) en van de bediening in de kerk volgens Romeins gebruik'. Kortom, het gaat om het geheel van gezangen en gebeden, lezingen en gebruiken dat we nu eerder met ritus zouden aanduiden. Dat het wel degelijk óók om specifieke gezangen gaat zien we bij Maban, want zoals gezegd herstelde hij verbasterde gezangen en leerde hij de mensen 'kerkgezangen (*carmina ecclesiastica*) die zij niet kenden'. Overigens blijkt hier ook uit dat het repertoire in deze tijd nog volop in ontwikkeling is. Waarom was het nu juist de Romeinse ritus die de voorkeur van de Angelsaksen genoot? Dit is des te opvallender, gezien het volgende antwoord van paus Gregorius de Grote *himself* op een vraag van St. Augustinus naar de verschillende gebruiken in de verschillende kerken:

'Mijn broeder, jij kent de gebruiken van de Romeinse kerk waarin jij bent opgevoed. Maar als jij in de Romeinse of in de Gallische kerk, of in wat voor kerk dan ook, een of ander gebruik hebt aangetroffen dat de almachtige God nog meer kan behagen, is het mijn wens dat jij deze met zorg uitkiest en dat jij het beste dat jij uit vele kerken hebt kunnen verzamelen verspreidt in de kerk van de Engelsen, voor wie het geloof nog nieuw is. Want niet omwille van hun plaats moeten dingen geliefd zijn, maar plaatsen moeten geliefd zijn omwille van hun goede dingen. Kies daarom uit elk van de kerken die dingen uit die vroom, godvruchtig en waarachtig zijn, en wanneer je deze als in een vaas hebt verzameld, plaats ze dan voor gebruik op de Engelse tafel' (I.27).

Ondanks deze woorden was het waarschijnlijk toch de verering voor Gregorius die de Angelsaksen naar Rome deed kijken: tenslotte was hij het die St. Augustinus op zijn missie naar Engeland stuurde. Beda ruimt in zijn *Historia* dan ook veel plaats in voor de levensbeschrijving en de brieven van Gregorius, en hij benadrukt steeds opnieuw dat de zangmeesters zijn opgeleid door de discipelen van paus Gregorius in Kent.

De verering voor Gregorius was niet de enige reden voor de liturgische oriëntatie op Rome, ook emotionele motieven konden een rol spelen. Benedictus Biscop had een persoonlijke voorkeur voor de Romeinse gebruiken: onmiddellijk nadat hij in 653 terugkeerde van zijn eerste reis naar Rome, 'wijdde hij zichzelf geheel en al en zonder ophouden aan het zo wijd mogelijk verbreiden van de vormen van kerkelijk leven die hij in Rome had gezien en had leren liefhebben en waarderen'. (Beda, *Vita Abbatum*). Een derde verklaring voor de Romeinse gezindheid van de Angelsaksen blijkt uit Beda's verslag van het concilie van Whitby in 664. De koning van Northumbria had dit concilie bijeengeroepen naar aanleiding van een conflict tussen de Ierse en de Romeinse kerk. (Northumbria was deels door Romeinse en deels door Ierse missionarissen gekerstend.) Bron van het conflict waren de verschillen tussen de religieuze praktijken van de beide kerken. Vooral het verschil in de berekening van de paasdatum was een steen des aanstoots; aan het hof van Northumbria was de vreemde situatie ontstaan dat de koning volgens de Iers-Keltische ritus reeds de verrijzenis van Christus vierde, terwijl zijn uit Kent afkomstige echtgenote nog vastte en rouwde met de lijdende Heiland, omdat zij de Romeinse ritus volgde.

De discussie op het concilie duurde dagen, zonder dat er een oplossing in zicht kwam. De Romeinen stonden erop dat de Ieren zich zouden aanpassen aan de Romeinse, door de paus geleide kerk, terwijl de Ieren vasthielden aan de tradities van hun heiligen. Toen gooiden de Romeinen de autoriteit van St. Petrus in de strijd, met aanhaling van de bekende bijbelwoorden van Christus: 'Gij zijt Petrus en op deze steenrots zal ik mijn kerk bouwen en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen. Ik zal u de sleutels geven van het rijk der hemelen...' (Mt.16, 18-19). De koning vroeg aan de Keltische clerus of dit klopte, waarop zij bevestigend moesten antwoorden. Toen sprak de koning:

'Dan zeg ik jullie: daar Petrus de poortwachter is, wil ik hem niet tegenspreken, maar wil ik in alle opzichten aan zijn voorschriften gehoorzamen, voorzover ik weet en kan. Anders is er misschien niemand om de poorten van het hemelrijk te ontgrendelen wanneer ik daar aankom, omdat hij, die volgens jullie de sleutels bezit, zich heeft afgewend' (III.25).

Aldus werd het pleit in het voordeel van Rome beslecht. Vanaf toen was de Engelse kerk verenigd in leer en praktijk en nauw verbonden met Rome.

Mondelinge overlevering

Zangmeesters waren dus verantwoordelijk voor de verspreiding van de Romeinse ritus en de bijbehorende gezangen. De meeste onderzoekers zijn van mening dat muzieknotatie in deze tijd niet bestond: alleen de woorden werden opgeschreven en de zangers leerden de melodieën door te luisteren naar hun zangmeester. Isidorus van Sevilla (ca. 570-636) schrijft: 'Als ze niet door het menselijk geheugen worden vastgehouden, gaan de geluiden verloren, daar zij niet kunnen worden opgeschreven.'⁷ Hoe was het mogelijk dat de zangers zoveel melodieën uit hun hoofd kenden? Een belangrijke steun voor het geheugen waren de terugkerende melodische patronen in de gezangen, bekend bij eenieder die gregoriaans zingt. Deze formules fungeerden als de referentiepunten met behulp waarvan een gezang weer werd opgeroepen. Het menselijke geheugen werkt namelijk zo dat het niet reproduceert, maar reconstrueert (denk bijvoorbeeld aan ezelsbruggetjes). De gregoriaanse formules zijn te vergelijken met het epitheton ornans ('de snelvoetige Achilles') in de epische poëzie, of met klankherhaling in het algemeen: het is veel gemakkelijker een rijmend gedicht van buiten te leren dan een stuk proza.

Daarnaast was vermoedelijk de liturgie een belangrijk hulpmiddel als referentiekader voor het onthouden van de gezangen.⁸ Het 'reconstrueren' van informatie gaat immers gemakkelijker wanneer een ordening of een context daartoe aanleiding geeft, en zowel het repertoire als het leven van de zangers was geordend volgens de liturgische dag, week en jaar. Ten derde was het geheugen van de zangers veel beter ontwikkeld dan het onze. Wij vertrouwen steeds meer op externe geheugens (boeken, computers), maar in het tijdperk waar schrift een zeldzaamheid was hield men het geheugen in ere, omdat het van vitaal belang was voor de overlevering van cultuur.

Als men zich een gezang niet meer kon herinneren, was het voorgoed verdwenen. In weerwil van dit alles kwam het natuurlijk toch voor dat gezangen muteerden 'door langdurig gebruik of door onachtzaamheid' zoals Beda dit noemt in het verhaal van Maban. In de anonieme *Vita* van abt Ceolfrid, de opvolger van Benedictus Biscop als abt van Jarrow, wordt verteld dat ten tijde van een vreselijke pestepidemie alleen een kleine jongen (wellicht Beda) en Ceolfrid zelf de gezangen nog kenden. Hierdoor werden zij gedwongen alle psalmen zonder de antifonen te zingen. Na een week 'kon hij het niet langer verdragen en besloot de cyclus van de psalmen weer op de gebruikelijke wijze met de antifonen uit te voeren.'⁹ Het is goed voorstelbaar dat de melodieën in dergelijke omstandigheden niet geheel ongeschonden bleven.

Caedmon

De kerkzangcultuur die Beda beschrijft vertoont overeenkomsten met de wereldlijke orale cultuur uit dezelfde tijd. Ook voor deze traditie waren hooggewaardeerde en geschoolde specialisten verantwoordelijk. Bij de Angelsaksen heetten zij *scops* en in de Keltische traditie *barden*, reeds vermeld door klassieke Romeinse schrijvers. In liederen en verhalen over helden en heldendaden, keer op keer verteld en beluisterd, bewaarden deze dichter-zangers de tradities die de stam bijeenhielden. Door hun belangrijke functie binnen de stam en door de goddelijke inspiratie die van oudsher aan dichters wordt toegeschreven (denk aan het aanroepen van de muzen bij de klassieke dichters), hadden deze barden en scops een semi-priesterlijke status. Het is daarom goed denkbaar dat de kerkelijke zangmeester in hetzelfde licht werd beschouwd als de wereldlijke dichter-zanger: de ene was de hoeder van het erfgoed van de kerk, de ander was de hoeder van het collectieve geheugen van de stam.

Deze herinterpretatie van heidense waarden in een christelijke context, kenmerkend voor de vroege kerk, blijkt ook uit Beda's beroemde verhaal over Caedmon (IV.24). Caedmon was een leek, een al wat oudere veehoeder aan de abdij van Whitby. Hij had nooit geleerd om liederen te zingen. Als op een feest ieder om de beurt een lied moest zingen en de harp kwam zijn kant uit, dan stond hij op en ging weg. Toen dit weer eens was voorgekomen...

De St. Pauluskerk van Jarrow. Een deel van deze kerk stamt nog uit de tijd van de stichting door Benedictus Biscop in de 7^e eeuw.

... verliet hij het huis van het feest en ging naar de stallen van de dieren die hem voor die nacht waren toevertrouwd. Toen hij daar op de gepaste tijd zijn lichaam had overgegeven aan een diepe slaap, droomde hij dat iemand bij hem kwam staan. Deze groette hem, en noemde hem bij zijn naam: 'Caedmon', zei hij, 'zing iets voor mij'. Hij antwoordde: 'ik kan niet zingen; daarom ben ik ook van het feest vertrokken en hier naartoe gegaan, omdat ik niet kon zingen'. Opnieuw zei degene die met hem sprak: 'toch moet je voor mij zingen'. 'Wat moet ik dan zingen?' zei Caedmon. En hij zei: 'bezing de oorsprong der schepselen'. Zodra Caedmon dit antwoord kreeg begon hij verzen te zingen tot lof van God de schepper, verzen die hij nog nooit had gehoord [...].

Toen hij wakker werd herinnerde Caedmon zich alles wat hij in zijn slaap had gezongen. De kloosterlingen waren onder de indruk: 'iedereen zag dat hem door de Heer een hemelse genade was vergund'. Caedmon trad daarop toe tot het klooster van Whitby. Alles wat hij daar uit de Heilige Schrift leerde zette hij om in een uiterst bekoorlijk lied in zijn Engelse moedertaal, een lied 'dat zo lieflijk klonk dat zijn leermeesters op hun beurt tot zijn luisteraars werden'. Zoals barden en scops de daden van helden bezongen als inspirerende voorbeelden voor de stamleden, zo bezong Caedmon de daden van God, en 'door zijn liederen zijn vele zielen vaak aangevuurd tot verachting van deze wereld en tot het verlangen naar het hemelse leven'.

Samenvatting en besluit

Dankzij Beda kunnen wij ons nog een beeld vormen van de kerkzang in de donkere middeleeuwen van Engeland. Hoewel de liturgische gezangen uit deze tijd, de 6de tot de 8ste eeuw, niet meer zijn te achterhalen, is het mogelijk door historisch en vergelijkend bronnenonderzoek nog een tipje van de sluier op te lichten, zoals blijkt uit het geval van Deprecamur. Uit de Historia van Beda blijkt dat de Romeinse kerkzang al vanaf de vroege 7de eeuw vanuit Canterbury over Engeland werd verspreid. Mogelijke redenen voor de invoering van de Romeinse liturgie waren de verering voor Gregorius, persoonlijke voorkeuren en de autoriteit van St.-Petrus en Rome. Beda vertelt dat zangmeesters zorg droegen voor de verspreiding van de ritus en de gezangen. Deze overlevering was mondeling, hetgeen tot variërende melodieën kon leiden, maar de zangmeesters werden bijgestaan door een goed geheugen, de orale kenmerken van het repertoire zelf en de liturgische context van de gezangen. De sociale functie en status van de zangmeester vertoont grote overeenkomsten met die van de wereldlijke dichter-zanger, een typisch voorbeeld van de assimilatie van heidense noties in het christendom.

Het gregoriaans dat wij kennen en koesteren is voortgekomen uit de invoering van de Romeinse liturgie in het Karolingische rijk, vanaf de tweede helft van de 8ste eeuw, waarbij niet Canterbury maar de zangschool van Metz het zenuwcentrum was. Deze parallel tussen de Angelsaksische en de Karolingische kerkgeschiedenis berust waarschijnlijk niet op toeval.

Het is zeer wel mogelijk dat de Karolingische heersers de Romeinse ritus onder invloed van Bonifatius en zijn Angelsaksische collega-missionarissen hebben ingevoerd, en dat later ook Alcuinus hierin een belangrijke rol speelde. (Alcuinus stond in contact met alle belangrijke liturgisten van zijn tijd en schijnt de auteur te zijn van een muziektraktaat). Deze Angelsaksische invloed op de geschiedenis van het gregoriaans is nog steeds merkbaar: daar de Angelsaksen al in de 7de eeuw een verband legden tussen de Romeinse kerkzang en Gregorius de Grote, is het waarschijnlijk dat de naam 'gregoriaans' in Engeland zijn oorsprong vindt. ■

NOTEN

1. Tenzij anders vermeld zijn de vertalingen van mijn hand, naar de editie van Colgrave & Mynors. De nummers bij elk citaat, bijvoorbeeld V.24, verwijzen respectievelijk naar boek 5 en hoofdstuk 24 van de *Historia Ecclesiastica gentis Anglorum*.
2. Als de legendarische koning Arthur werkelijk heeft bestaan, dan was hij een Britse legeraanvoerder die in deze turbulente tijd zijn land tegen de Angelsaksen verdedigde.
3. Zie voor de vertaling van deze antifoon het citaat in de vorige paragraaf.
4. Hiermee duidt men de drie dagen voor Hemelvaart aan.
5. Mijn beknopte samenvatting doet de overtuigingskracht ook geen goed. Colgrave en Mynors schrijven in hun editie van de *Historia* (p. 76) dat de antifoon *Deprecamur* te afkomstig is uit de Gallicaanse liturgie. Zij beweren dat de processies waar deze antifoon bij hoort, onbekend waren in het Rome van die tijd, en opperen de mogelijkheid dat Augustinus de praktijk heeft opgepikt op zijn reis door Gallië.
6. Vertaling uit Zijlstra, p. 14.
7. 'Nisi enim ab homine memoria teneantur, soni pereunt, quia scribi non possunt.'
8. Citaat en vertaling uit Zijlstra, p. 2.
8. Zie Martin Claes: 'Formules en hun betekenis voor de overlevering van het Gregoriaans', in aflevering 1998/4 van dit tijdschrift.
9. Naar: D. Whitelock (ed.), *English Historical Documents (c. 500-1042)*, 1955, Eyre & Spottiswoode, p. 700-1.

Geselecteerde literatuur:

- CAMPBELL, J. et al., *The Anglo-Saxons*, (Oxford, 1982)
HILEY, D., *Western Plainchant: a Handbook* (Oxford, 1993)
LEVY, K., *Gregorian chant and the Carolingians* (Princeton, New Jersey, 1998)
TIERNEY, B. and Painter, S., *Western Europe in the Middle Ages, 300-1475* (New York etc. 5th ed., 1992)
ZIJLSTRA, A. M. J., *Zangers en schrijvers. De overlevering van het Gregoriaans van ca. 700 tot ca. 1150* (Diss., Utrecht, 1997)

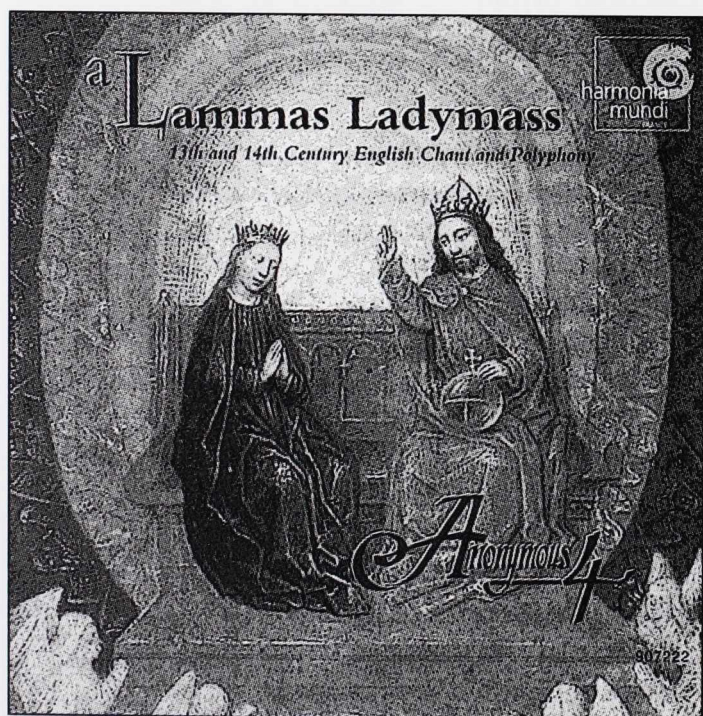
A LAMMAS LADYMASS

(cd-bespreking)

Arnoud Heerings

DE CD 'Lammas Ladymass' van Anonymus 4 laat gregoriaans en polyfonie horen voor het feest van Maria Tenhemelopneming (15 augustus). Alle stukken komen uit 13^e en 14^e eeuwse Engelse bronnen. In het middeleeuwse Engeland viel Maria Tenhemelopneming in een periode met de traditionele naam 'Lammas', vandaar 'Lammas Ladymass'. De liturgie van het feest is echter niet eenduidig uit de Engelse bronnen samen te stellen. De vier dames van Anonymus 4 zijn daarom met de nodige vrijheid te werk gegaan. Het polyfone ordinarium is bijvoorbeeld niet specifiek aan het Mariafeest gebonden, maar het proprium - op één uitzondering na - wel. Het feest is verder aangekleed met een aantal algemene aan Maria gewijde stukken, zoals de elegante conductus *Paradisi portas* en het adembemende motet *In odorem*.¹ Anonymus 4 gebruikt hierbij een groot aantal bronnen zodat je je moet afvragen of er in de Middeleeuwen een Engelsman geweest is die ooit alle stukken heeft gehoord. Tevens is niet duidelijk in welke ritus het geheel past. De cd is dus een concertprogrammering - dus geen liturgie en als zodanig wel geslaagd.

De gregoriaanse propriumgezangen zijn: het bekende *Salve sancta Parens* (introitus), *Benedicta et venerabilis* (graduale), *O Maria stella maris* (een van origine Franse sequens, toegeschreven aan Adam van StVictor), *Recordare virgo mater* (offertorium met tropen) en *Alma dei genitrix* (communio). Als alleluia klinkt het drie-stemmige *Virga ferax auron*. Alleen introitus, graduale en offertorium zijn in ons moderne graduale terug te vinden. De cd besluit met de sequens *Panget melos grex devotus*, een gezang dat eveneens al lange tijd niet meer tot de standaarduitrusting van de gregoriaanse zanger behoort.

Interpretatie

De interpretatie van het gregoriaans door Anonymus 4 is niet los te zien van de polyfonie. Over het algemeen wil Anonymus 4 een contrast aanbrengen tussen het eenstemmige gregoriaans en de meerstemmige stukken. Het gregoriaans wordt wat langzamer en gedragen uitgevoerd, terwijl de polyfonie sneller en (vaak) flitsender klinkt. Het ensemble is van het allerhoogste niveau. De vier vrouwen zingen absoluut de sterren van hemel, zowel in het gregoriaans als bij de polyfonie. De koorklank is magnifiek.

Ook de keuze van de stukken is origineel. Daarbij moet ik wel aantekenen dat ik de meerstemmige stukken interessanter vind dan het gregoriaans. Als ik de cd als geheel beluister, dient het gregoriaans een beetje als een intermezzo tussen al die wonderlijke meerstemmigheid. Als gregorianist ben ik dan in mijn eer aangetast. Aan de andere kant is niet sprake van een hard contrast: de polyfonie ademt dezelfde sfeer als het gregoriaans en dit lijkt mij volkomen in overeenstemming met de historische realiteit in de 13^e en 14^e eeuw. ■

A Lammas Ladymass, 13th and 14th Century English Chant and Polyphony.

Anonymus 4.

HARMONIA MUNDI HMU 907222.

NOOT

¹. In dit vierstemmige motet heeft bijna elke partij een eigen tekst:

In odore, Gracia viam continencie, quadruplum, In odorem.

MEDEDELINGEN

Internationale Orgelweek Brussel

De 24ste Brusselse Internationale Orgelweek wordt gehouden van zo. 19.10 2003 t/m zo 26.10 2003. De aandacht zal uitgaan naar drie Belgische componisten

Joseph Jongen: 50 jaar geleden gestorven;

Flor Peters: 100 jaar geleden geboren;

Joseph H. Fiocco: 300 jaar geleden geboren.

Informatie: tel en fax: 02 2192621

<http://home.tiscali.be/semorgelweek>

semorgweek@yucom.be

Benefietconcert Kamp Amersfoort

Op 2 november 2003 vindt in de St.-Ansfriduskerk, Jacob Catslaan 28 te Amersfoort om 15.00 u. een benefietconcert plaats. Uitvoerenden zijn het driekoppig Ensemble Gregoriana o.l.v. Geert Maessen en een blokfluit en gamba-ensemble o.l.v. Henk Waardenburg. De opbrengst van het concert is bestemd voor een nieuw te bouwen bezoekers- en informatiecentrum op het terrein van het voormalig Concentratiekamp Amersfoort.

Nadere info: www.kampamersfoort.nl

Gregoriaans in Amsterdam

Vanaf zondag 7 september 2003 hervat de Schola Cantorum Amsterdam, nog steeds o.l.v. Eugene Liven d'Abelardo (zie advertentie elders in dit blad) haar wekelijkse Vespercyclus: Elke zondag 17.00 u. Zondagsvespers in de Nicolaaskerk (t.o. CS) te Amsterdam. In deze kerk voorts: op 1 november 20.15u. de Dodenmetten en op 2 november om 17.00 u. de Dodenvespers. Op 24 en 25 december zullen om 17.00 u. resp. de 1ste en de 2de Vespers van Kerstmis worden gezongen.

Meer gregoriaans in Amsterdam

Het ensemble Gregoriana o.l.v. Geert Maessen verzorgt 'gregoriaanse meditatie' in de Obrechtkerk aan de Obrechtstraat te Amsterdam op de volgende zaterdagen: 20 september, 18 oktober, 15 november en 20 december 2003, aanvang is steeds 17.00 u.

Informatie <http://stars.musiversum.net/gregoriana>

Gregoriaans Koor Utrecht 35 jaar

Het GKU verzorgt op zondag 16 november t.g.v. het 7de lustrum de gregoriaanse gezangen tijdens de hoogmis in de kathedrale kerk te Utrecht, Lange Nieuwstraat, aanvang 10.30 u. Diezelfde middag, om 15.00 u., zal het GKU o.l.v. Anthony Zielhorst in dezelfde kathedrale kerk een lustrumconcert verzorgen.

Gregoriaans in Utrecht

De Schola Martini o.l.v. M. Severt zingt op de zondagen 21 september, 21 en 28 december om 10.00 u. tijdens de hoogmis in de Aloysiuskerk, Adr. van Ostadelaan te Utrecht; op zondag 12 oktober zingt de schola verzorgt de schola om 10.30 u. de gezangen in de Kathedrale Kerk, Lange Nieuwstraat te Utrecht.

De Begijnhofschola Breda

De Begijnhofschola is een groep van ongeveer 10 vrouwen, die onder leiding staat van Marie-Louise Egbers. De Schola bestaat sinds 1984 en heeft in de loop der jaren een grote ontwikkeling doorgemaakt: van een traditioneel kerkkoor tot een vitale groep vrouwen, die met het Graduale Triplex uitstekend uit de voeten kan. De Schola is één van de koren van de kathedraal van Breda. De samenwerking met de Kathedrale Cantorij is uitstekend. De Begijnhofschola verzorgt muzikaal de Eucharistieviering van iedere derde zondag van de maand om 10.30 u. en enkele keren in het jaar de Vespers.

De Begijnhofcantorij bestaat uit 5 vrouwen en vormde zich in 1996 vanuit de Schola. Door de kleine bezetting en veel extra studie is het mogelijk een ingewikkelder repertoire-keuze te maken. De Begijnhofcantorij geeft concerten en heeft radio-opnames gemaakt. Ook deze groep wordt geleid door Marie-Louise Egbers.

De Begijnhofschola zoekt naar vrouwen met een goede stem en affiniteit met het gregoriaans, volgens de laatste handschrift-verworvenheden. Met nog onvoldoende vaardigheden is een inleidingsperiode mogelijk.

Aanmelding: M.-L. Egbers, 076-5221458 of M. v.d. Berg, 026-3218161.

Dom Paul Benoît osb

Dom Paul Benoît (9.12 1893-10.4 1979) was benedictijn, musicus en grondlegger van de huidige Luxemburgse orgelcultuur (zie TvG 2003-1). Alle orgelmuziek van Benoît is gewijd aan het gregoriaans: hij schrijft in een laat-romantische stijl waarin het gregoriaans niet alleen duidelijk naar voren komt, maar waarin ook de eigen stijl en modaliteit ervan bewaard wordt. In het najaar zal Anton van Kalmthout een drietal orgelconcerten verzorgen met muziek van Benoît. De thema's van deze concerten zijn Maria en Pasen. Tijdens deze concerten zullen de door Benoît gebruikte gregoriaanse gezangen worden uitgevoerd door de Begijnhofcantorij o.l.v. Marie-Louise Egbers: zo. 12 oktober, 15.00 u. St.-Benedictusabdij 'De Achelse Kluis', Abdijweg 50, Valkenswaard; zo. 26 oktober 15.00 u., St.-Paulusabdij, Hoogstraat 80 in Oosterhout; zo. 16 november 16.00 u. Gertrudiskerk, Grote Markt Bergen op Zoom. Toegang € 5,-/€ 4,-.

De Schola Cantorum Amsterdam zoekt per 1 januari 2004 een

dirigent/artistiek leider

- De SCA is een gregoriaans mannenkoor van een 10-tal zangers, opgericht in 1959 en gespecialiseerd in het zingen van het officie: elke zondagmiddag vespers en op sommige feestdagen vespers/metten/lauden in de Sint Nicolaaskerk tegenover het C.S. te Amsterdam. (zomerreces juli/augustus)
- Vaste repetitieavond op woensdag van 20.00 tot 22.30 uur. Het koor neemt regelmatig deel aan buitenlandse festivals en congressen.
- Wij zoeken een geschikte opvolger die de traditie van het officie zingen van Wim van Gerven (1959-1993) en Eugeen Liven d'Abelardo (1993-2003) kan voortzetten. Onze voorkeur gaat uit naar een kandidaat die een sterke affiniteit met de Latijnse liturgie bezit. Verder is een elementaire kennis van Latijn, koordirectie, zangtechniek, semiologie en modaliteit gewenst. Wij zoeken een jong, bevlogen, leidinggevend en inspirerend musicus, die de expressieve en tekstgerichte interpretatie een warm hart toedraagt.
- Voor nadere informatie kunt U terecht bij de secretaris van de sollicitatiecommissie: W. Brouwer, Darwinplantsoen 17 1097 EZ Amsterdam - Tel. 020/665.89.77 - wiebebrouwer@planet.nl
- Bij de sollicitatiebrief met motivatie, s.v.p. een curriculum vitae en foto bijvoegen. Indien mogelijk tevens een opname op CD/minidisk/cassette van 'vieux fonds'-gregoriaans door Uzelf gezongen of gedirigeerd. Een eerste selectie gebeurt op basis van dit dossier, waarna een aantal kandidaten zal worden uitgenodigd voor een gesprek, eventueel gevolgd door een scholarepetitie en een vesperuitvoering op zondag.
- Honorering en reiskostenvergoeding in onderling overleg.
- Uiterlijke inzenddatum: 27 oktober 2003.

LITURGISCHE KALENDER

september - december 2003 - B/C-jaar

woensdag	3 september	Gedachtenis H. Gregorius de Grote, kerkleraar
zondag	7 september	Drieëntwintigste zondag door het jaar
maandag	8 september	Maria Geboorte, Feest
zondag	14 september	Kruisverheffing
zondag	21 september	Vijfentwintigste zondag door het jaar
zondag	28 september	Zesentwintigste zondag door het jaar
maandag	29 september	HH. Michaël, Gabriël en Rafaël, Aartsengelen
zondag	5 oktober	Zevenentwintigste zondag door het jaar
zondag	12 oktober	Achtentwintigste zondag door het jaar
zaterdag	18 oktober	Feest H. Lucas, evangelist
zondag	19 oktober	Negentwintigste zondag door het jaar.
zaterdag	25 oktober	Hoogfeest, verjaardag wijding van kerken waarvan de wijdingsdatum niet bekend is
zondag	26 oktober	Dertigste zondag door het jaar
dinsdag	28 oktober	Feest HH Simon en Judas, apostelen
zaterdag	1 november	Hoogfeest Allerheiligen
zondag	2 november	Gedachtenis Allerzielen
donderdag	6 november	Feest Alle heilige verkondigers van het geloof in onze streken
vrijdag	7 november	Hoogfeest Heilige Willibrord, bisschop, patroon van de Nederlandse kerkprovincie
zondag	9 november	Feest Kerkwijding basiliek van Lateranen
zondag	16 november	Drieëndertigste zondag door het jaar
zondag	23 november	Hoogfeest Christus, Koning van het heelal
zaterdag	30 november	1 ^{ste} zondag van de advent (C-jaar)
zondag	7 december	2 ^{de} zondag van de advent
maandag	8 december	Hoogfeest Onbevleete Ontvangenis van de H. Maagd Maria
zondag	14 december	3 ^{de} zondag van de advent
zondag	21 december	4 ^{de} zondag van de advent
donderdag	25 december	Hoogfeest van Kerstmis
vrijdag	26 december	Feest H. Stefanus, eerste martelaar
zaterdag	27 december	Feest H. Johannes, apostel en evangelist
zondag	28 december	H. Familie, Jezus, Maria en Jozef

INHOUD

Van de redactie	81
The Sarum Rite (I).....	82
De Romeinse rite in het oude Engeland: de 'Sarum Use'	
<i>Henk Rijkers</i>	
The Sarum Rite (II).....	87
De liturgie van het bisdom Salisbury	
<i>Arnoud Heerings</i>	
Een typisch Engelse held.....	100
<i>Marie-Louise Engbers</i>	
Rectificatie	104
De Meesterzangers van Engeland	105
Kerkmuziek in Beda's <i>Historia ecclesiastica gentis Anglorum</i>	
<i>Douwwe Evert Dijkstra</i>	
A Lammas Ladymass (cd-bespreking)	116
<i>Arnoud Heerings</i>	
Mededelingen	118
Advertentie	120